

## चन्द्रमान वज्राचार्य

शिक्षा : एम.ए. (नेपालभाषा) प्रथम श्रेणी ।

पेशा : प्राध्यापन ।

जेल-जीवन : सुरक्षा कानूनअन्तर्गत २०३८ सालय् डिल्लीबजार खोरय् लच्छि । २०३९ सालय् (सदर खोरय् भिन्हु व सिन्धुपाल्चोक, चौतारा जेलय् स्वला) झण्डै सच्छिन्हु ।

पिदंगु सफू : १. 'छ्वास' काव्यय् कवि 'व्यथित' (समालोचना) ने.सं. ११०७ । पिकाकः नेपालभाषा परिषद् ।

२. भिक्षु महानाम 'कोविद' म्हसीके (व्यक्ति-मूल्याङ्कन) - १११५ पिकाकः नेपालभाषा एकेदमि ।

३. सिर्जनाया विवेचना (अनुसन्धानमूलक च्वसुमुना) - १११७ जनचेतना प्रकाशन ।

सम्पादन : १. केपूया चिलंचो बहा: (जगतपाल महाविहार) - १११५, जनचेतना प्रकाशन ।

२. प्राचीन कीर्तिपुर - १११६, जनचेतना प्रकाशन ।

३. नेपाल-ऋतुपौ (नेपालभाषा परिषदया ख्वा:पौ)-

४. स्मारिका ('नेपाल नेवा: समाज' पाखें पिका:गु नेवा: जातिया थीथी कोणं च्वयात:गु च्वसुमुना)- १११६ ।

५. २०४६ को जन-आन्दोलन - एक मूल्याङ्कन - २०५३ य् पिदंगु ।

अनुवाद : (नेपाली भाषाय्)- आफन्तीका कथा (विश्वप्रसिद्ध हास्यव्यंग्य बाखं); मिर्मिर-बिहानी - (रामशेखरं च्वयादीगु नेपालभाषाया उपन्यास 'नसंफागु चा' या नेपाली रूपान्तर; नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठानपाखें पिदनीगु ।)

- नेपालभाषाया च्वसुत व बाखंत नेपालीभाषां हिला: थीथी पत्र-पत्रिकाय् पिदंगु ।

रवि शाक्य

# सिर्जनाया विवेचना

चन्द्रमान वज्राचार्य

# सिर्जनाया विवेचना

(अनुसन्धानात्मक च्वसु मुना)

चन्द्रमान वज्राचार्य

पिकाकः
जन–चेतना प्रकाशन
केपू

पिकाक : जनचेतना प्रकाशन
त:जा:फ:, केपू ।
पिथना : ह्लापांगु
पिदंगु दँ : ने. सं. ११९७
मू :
रु. २०/-
पिसः- न्यू यूनाइटेड प्रिन्टर्स, असं बहा:, ये फो. ल्या: २२४६६४ ।

# "सिर्जनाया विवेचना" : नेपालभाषा समालोचना साहित्यय् छगू न्हिथने बहगु योगदान

- प्रो. माणिकलाल श्रेष्ठ

''सिर्जनाया विवेचना'' शीर्षकय् पिदंगु थ्व सफुतिइ चन्द्रमान वज्राचार्यजुया ह्लापा इल इलय् पिदने धुंकूगु व न्हूगु रचनात नं दुथ्या:गु लेखकया समालोचनात्मक च्वसु–मुना ख: । थ्व समालोचनात्मक रचनाया संग्रहयात लेखकं (वा प्रकाशकं) 'अनुसन्धानात्मक च्वसु मुना' धका धया त:गु दु। संग्रहया फुक्क मखुसां गुगुं गुगुं च्वसुयात गहन अनुमन्धान–च्वसु धाये बह जू । थ्व संग्रहस प्यंगू प्रकारया च्वसु दुथ्या:गु दु:- १] सैद्धान्तिक समालोचनाया च्वसु (दसु - उपन्यासया व्युत्पति, अर्थ व परिभाषा) [२] छुं छगू कृतिया अध्ययन याना त.गु व्यावहारिक समालोचनाया च्वसु (दसु - 'धुस्वांया 'निभा:' छगू न्ह्रगु पला:' व 'महाकाव्यया परम्पराय् सत्यमोहनजुया 'जयप्रकाश') [३] नेपालभाषा साहित्यया छुं छगू विधाया सिंहावलोकन वा 'रिम्यू' याना त:गु च्वसु (दसु – झीगु उपन्यास-साहित्यया स्थिति), ८] विद्यार्थीपिंत पाठ्य-सामग्री बिइकथंया व्याख्यात्मक लेख (दसु – 'छुं अलंकार सीकेगु तरीका,' 'काव्य कला व थुकिया थीथी रूप') ।

थ्व प्यंगू प्रकारया रचनामध्ये समूह [३] अन्तर्गतया च्वसुतय्त अनुसन्धानया कृति धाये लो, अले समूह [१] या च्वसु दुने अनुसन्धानात्मक क्रियाकलाप दुथ्या:गु दु । थुगु संग्रहस दुथ्या:गु थ्व निगुलिं समूहया रचनात

ब्वनेब्यले लेखकं थ:गु भूमिका (जिगु खँ) य् थ:त दावी या:थें ''स्वस्थ आलोचना प्रेमी'' धाये योग्य जू । उलि जक मखु, लेखकया अनुसन्धान कुतलय् दुग्यंक अध्ययन यायेगु प्रवृति खने दु । अले थ्व संग्रहस दुथ्या:गु च्वय् उल्लेख यानागु समूह [२] या च्वसु अर्थात् छं छगू कृतिया अध्ययनयात जि मुक्कं अनुसन्धान मधासे व्यावहारिक समालोचनात्मक रचना धयागु जूसा उकियात कम महत्व बियागु मखु । धाथें धाये मा:सा थ्व समूहया दुने लेखय् हे चन्द्रमानजुं थ:त छह्म संयमित, सन्तुलित व प्रौढ समालोचक धका परिचय बिउगु दु । कविता वा कहानी च्वयेब्यले च्वइह्मसिके सिर्जनात्मक प्रतिभा दये मा:सा क्वातुक्क समालोचना यायेत साहित्यया विभिन्न विधा सम्बन्धी अध्ययन व नापनापं क्वथीक व दुग्यंक खंके फुगु तेल्ला मिखा दयेमा: । चन्द्रमानजुं याना त:गु धुस्वांया 'निभा:' सफूया समालोचना (धुस्वांया निभा: छगू न्हूगु पला:) व सत्यमोहन जोशीया कृतिया समालोचना (महाकाव्यया परम्पराय् सत्यमोहनजुया 'जयप्रकाश') निगू च्वसुं चन्द्रमानजुयाके उपन्यास-सम्बन्धी पाश्चात्य साहित्यया परम्पराया महाकाव्य सम्बन्धी संस्कृत-साहित्यया परम्पराया क्वातुक्क ज्ञान दु धका: सिद्ध या:गु जक मखु, वय्क: स्वस्थ समालोचना प्रेमीया नापनाप 'स्वस्थ' प्रवृतियाह्म सफल समालोचक धका नं सिद्ध या:गु दु ।

उपन्यास सम्वन्धी समालोचनात्मक च्वसुत, काव्य शास्त्रया वार्णिक छन्दया परिचय, अलंकार सम्बन्धी लेख, काव्यया थीथी रूपया व्याख्या, नेपालभाषाया छगू महाकाव्यया समालोचना आदि विभिन्न प्रकारया रचना थुगु संग्रहस दुथ्याका: चन्द्रमानजुं थम्हं च्वया: प्रकाशित यानातये धुंगु व अा: च्वयादीगु अर्थात् थम्हं च्वयागु मध्ये उल्लेख याये बहगु फुक्क समालोचनात्मक कृतित छथाय् मुंका ब्वये ह्या दीगु खने दु ।

अथेसां थ्व संग्रहस उपन्यास विधा-सम्बन्धी सैद्धान्तिक लेख, व्यावहारिक समालोचना पाखे नेपालभाषाया छह्म वरिष्ठ उपन्यासकार धुस्वां साय्मिया छगू न्हूगु कथंया उपन्यास 'निभा:' या समालोचना, उपन्यासया प्रवृति व परिभाषाया अध्ययन यानात:गु लेख, विश्व उपन्यास साहित्यया ऐतिहासिक रिभ्यू, नेपालभाषाया उपन्यास साहित्यया थौंया न्हेया स्थितिया चित्रण यानात:गु विभिन्न च्वसु दुथ्या:गु थ्व संग्रहं खास याना उपन्यास सम्बन्धी समालोचना-क्षेत्रय् विशेष योगदान बिउगु दु ।

नेपालभाषा साहित्यय् उपन्यास-विधाया इतिहास ता:हाक: मजू । धूस्वां साय्मिया (उब्यले धुयास्वां साय्मि) या 'मिसा' उपन्यास पिदना शुरू जूगु [ने. सं. १०७४ निसें] नेपालभाषा उपन्यास साहित्यया इतिहासं नकतिनि प्यंगू दशक पार यात, अथेसां थौंतकय् नेपालभाषाय् ६२ गू मौलिक उपन्यास पिदने धुंकल, ह्लिथनेबहपिं ब्वये बहपिं उपन्यासकारपिं झीगु भाषाय् नीम्हं मयाक दये धुंकल, छगू कथं उपन्यास विधा नेपालभाषा साहित्यय् लेखकपिं व पाठकपिनि दथुइ नं लोकप्रिय विधा जुइ धुंकल । तर थुलि लोकप्रिय व व्याप्त जुइ धुंकूगु उपन्यासया सम्बन्धय् समालोचना झीगु भाषा तस्सक म्हो तिनि । ता:हाक:गु चीहाक:गु विस्तृत व छोटकरी फुक्क प्रकारया लेख ल्याख्यायेब्यले नेपालभाषाय् उपन्यासया समीक्षा याना त:गु रचना फुक्क मुंकेब्यले थौंतकय् ६० पु तिनि दत, अझ ल्याखं जक ६० पु थ्यन, उकीमध्ये आपालं रचना ''पुस्तक परिचय'' [बूक रिभ्यू] ढङ्गयागु दु । ख ला नेपालभाषा साहित्यय् समालोचना क्षेत्रय् कृति वा रचनात तस्सकं म्हो, उकीसं उपन्यासया समालोचना क्षेत्र तस्सकं दरिद्र हे धाये ल्व:नि । उजोगु इलय् चन्द्रमानजुया थ्व संग्रह पिदंगुयात तस्सक ह्लिथने बहगु घटना धाये मा: ।

थ्व संग्रहया प्रकाशनयात जि 'ह्लिथने बहगु घटना' धयागुया अर्थ झीगु भाषा साहित्यय् उपन्यास विधापाखे समालोचनाया तस्सकं म्हति जुया च्वंगुब्यले थ्व संग्रह व:गु ''अभाव पूर्ति'' या दृष्टि महत्वपूर्ण धया छ्वयागु मखु । थ्व संग्रहस दुथ्या:गु उपन्यास-सम्बन्धी व मेमेगु नं समालोचना सम्बन्धी च्वसु ब्वनेब्यले झीसं खनी, चन्द्रमानजुयाके छह्म बांलाह्म समालोचकयाके दये मा:गु फुक्क गुण दु । सिर्जनात्मक लेखकपिंके वस्तुया दुने थ्यंक खँके फुगु शक्ति व अले थम्हं खंगु खँ थ्व शक्ति छ्यला: बांलाक प्रतिनिधित्व याना बिइगु शक्ति मा: धाइ । जि स्वयेब्यले वस्तुयात दुने थ्यंक स्वये फुगु शक्ति समालोचकयाके झन मा: । चन्द्रमानजुया रचना ब्वनेब्यले झीसं खनी वय्क:याके थ्व शक्तिया नापनापं व्याख्या यायेगु व

निर्णय बिइगु शक्ति नं दु । धूस्वांया 'निभा:' उपन्यास व सत्यमोहनया 'जयप्रकाश' महाकाव्यया सम्बन्धय् चन्द्रमानजुं यानादीगु समालोचनात्मक समीक्षा ब्वनेब्यले चन्द्रमानजं व्याख्या यायेत पिनें पिनें सतहस लाला कायेगु गल्ती मयासे दुने थ्यंक दुहाँ वना: कुत्तु कुला: वाला स्वयेगु, अले लूगु खँ सिलसिला हंक कना बिइगु क्यना बिइगु दक्षता क्यंगु स्पष्ट जू, थुकियात झीसं धायेमा वय्क:या विद्वता व विषय– सम्बन्धी ज्ञान । अथे हे "छुं वार्णिक छन्द सीकेगु तरीका" व "छुं अलंकार सीकेगु तरीका" नांया निगू च्वसुइ चन्द्रमानजुं साहित्यया विद्यार्थीपिं मने लुमंका: अमिसं ब्वाथुइकथं अ:पुक व व्याख्यात्मक शैलीं खँ कना त:गु दु, थ्व निगू लेख व मेगु निपु च्वसु " उपन्यासया व्युत्पति, अर्थ व परिभाषा" व "काव्यकला व थुकिया थीथी रूप" साहित्य सिइके सयेकेगु रूचि दुपिं सामान्य पाठकपिनि निम्ति "गाइड बूक" वा सामान्य ज्ञानया रचना जूगु दु । थ:गु प्राध्यापन पेशाया पेशागत मर्यादाकथं वय्कलं छह्म विशेषज्ञया रूपय् व्याख्यायासे थ:गु कर्तव्य पूवंका त:गु लेख थपिं ख: । थथे 'क्लास लेक्चर' वा 'क्लास नोट्स' या ढङ्गं रचना च्वयेगु छुं आश्चर्यया खँ मखु, प्राचीन ग्रीसया महान् विद्वान् अरिष्टोटलया अमर समालोचनात्मक कृति 'प्वेतिक्स' [काव्य शास्त्र] नं ब्वनेब्यले झीत छम्ह प्राध्यापकया क्लास लेक्चर न्यना च्वनागु अनुभव जुइ ।

थुकथं विभिन्न प्रकारया समालोचनात्मक लेखतय् संग्रहं (अर्थात् मुक्कं अनुसन्धानया रचनात, सैद्धान्तिक समालोचनाय् थ:गु मौलिक दृष्टिकोण प्वंका त:गु रचना, सुं लेखकपिनिगु कृतिया समालोचना याना त:गु व्यावहारिक समालोचनाया च्वसुत, व काव्य शास्त्रया विभिन्न विषय व पक्षया सामान्य परिचय बिइगु व्याख्यात्मक च्वसुत मुंका त:गु थ्व संग्रहं) चन्द्रमानजुया समालोचनात्मक प्रतिभा, क्षमता, ज्ञान व गहन अध्ययनया प्रवृत्ति सिद्ध या:गु दु । नेपालभाषा समालोचना साहित्यया क्षेत्रय् वय्क: छह्म उत्कृष्ट समालोचक जुया: स्थापित जुइतिनि धयागु भरोसा काये फु ।

–○–

# जिगु खँ

'कोखं ह्लाय्पं यंकल' धायेवं ह्लाय्पं छक: हे थिया: मस्व:से को ल्यूल्यू ब्वाँय् वनेगु थ्व अनुसन्धानया ज्या मखु । हाकनं 'कोखं ह्लाय्पं यंकल' धायेवं ह्लाय्पं नि थिया स्वयेगु थ्व नं अनुसन्धानया ज्या मखु । थ्व झीगु पुलांगु धापूया लाक्षणिक अभिप्राय बांला:सां वास्तवय् थुकिं, मूर्ख मनूयात हाकनं छक: मूर्ख यानाबिइ । यदि कोखं मनूयागु ह्लाय्पं यंकेगु ला छु, कल्पना यायेगु तकं साहस याये फैमखु सा हाकनं छक: ह्लाय्पं थिया: स्वयेगुया अर्थ छु ? अले विवेक मदुह्म मनू गथे विवेकशील जुइ ? विवेकहीन मनूया ज्या अनुसन्धानमूलक जुइमखु । अनुसन्धानया ज्याय् बुद्धि - विवेकया अनिवार्य आवश्यकता दु । छुं नं खँय् सत्यता लुइकेत परीक्षण – निरीक्षण यायेफुपिं जक अनुसन्धानवेता जुइ फइ ।

नेपालया सन्दर्भय् अनुसन्धानया खँय् विदेशी विद्वान्त ह्लाप ला: । अले तिनि झीपिं ख: । नेपालभाषा साहित्यया खँय् धायेगु ख:सा अनुसन्धानात्मक ज्या साह्लं हे ह्मोजक जूगु दु । नेपालभाषा साहित्यया दक्कसिबे दरिद्र क्षेत्र हे थ्व अनुसन्धान-क्षेत्र जुयाच्वंगु दु । थ्व अनुसन्धानया ज्याय् अप्व: धैथें प्राध्यापन क्षेत्रयापिं हे खने दु । थुकिया कारण छगू थ:गु नैसर्गिक रूचि ख:सा मेगु कारण पेशागत प्रतिष्ठाया निम्ति जुयाच्वंगु दु । नैसर्गिक रूचिकथं अनुसन्धान याइपिं अनुसन्धानवेत्तापिनिगु कुतलय् स्वच्छ अनुसन्धानया भावना खनेदु । पेशागत प्रतिष्ठाया उद्देश्यं प्रेरित जुया: जक अनुसन्धान याइपिं गुलिं अनुसन्धानवेतापिंके फोहरी अनुसन्धानया भावना खने दु । थजागु अनुसन्धानया छगू हे प्याराग्राफय् नं थ्वांथि हा:गु भाषाशैली दयाच्वनी । सुं विद्वान्‌पिनिगु धापू ल्ह्यया कयात:गु जूसा अथवा निह्म स्वह्म विद्वान्‌पिनिगु धापू छथाय् हे तयेमाःल धा:सा भाषा-शैलीइ विविधता वया: थथे थ्वांथि हाइगु स्वाभाविक जू । तर मुक्कं थ:गू हे जक विचार प्रयोग याइबले ला थथे मजुइमा:गु ख: । तर जुयाच्वंगु दु ।

थथेया कारण विचार अभिव्यक्ति त्वा.दला च्वंगुलि ख: । अथवा मेपिसं च्वयात गु वाक्ययात थ:गु हे याना: छ्वयेगु कुत्सित प्रवृति थथे जूगु ख: । सु गुह्म लेखकयागु वाक्य ल्ह्यया: थ:गु हे वाक्य यायेगुया नियत छु ? गनं छथाय् हनीगु धैगु ख:सा क्षम्य नं जुइ । तर त:थाय् त:गू वाक्य ल्ह्यया: नं पाद – टिप्पणी अथवा सन्दर्भ – सामग्रीइ न्ह्यथना: मबीगुया कारण छु ?

नेपालय् आलोचक – अनुसन्धानवेता जुइ अ:पु । सिफारिश याइपिसं नं न भाषा-शैलीया अध्ययन यायेमा:, न विषयगत परीक्षण – निरीक्षण हे यायेमा: । थथे याना च्वनेन ई नं ला मदु वयक:पिके । हाकनं मभि मनू जुइ सुया जक यइ ? थुकथं कृतिगत मूल्यांकनं पेशागत ज्याय् बढुवा जुइगु प्रवृतिया विकास जुयाच्वंगु दु । थुकिं स्वच्छ अनुसन्धानयात बाधा याइ । उकिं थजागु अनुसन्धानया ज्या याइपि व याकेगुली प्रोत्साहित याइपि निखलकं दोषी ख: ।

जि थ:त पोख्तह्म अनुसन्धानवेता, आलोचक अथवा लेखक-विद्वान् तायेका च्वनागु मदु । थ:गु क्षमतां ब्यूथें थूथें जि च्वया: थ्व सफू न्ह्यब्वया च्वना । जि स्वस्थ आलोचना प्रेमी । स्वस्थ आलोचनां जक स्वस्थ विकास जुइ धैगु जिगु मान्यता । उकिं जि थ्व सफूया आलोचना न्यनेत स्वयेत आय्बुयाच्वना, इनाप यानाच्वना !

थ्व सफूया भूमिका च्वया: ग्वहालि यानादिइह्म हन्यवह्म गुरूवर प्रो. माणिकलाल श्रेष्ठप्रति जि दुनुगलं निसें कृतज्ञता प्रकट याना । 'झीगु उपन्यास–साहित्यया स्थिति' शीर्षकय् नेपालभाषाया उपन्यास सम्बधि पिदंगु आलोचनात्मक च्वसु-धल: दयेकेगु ज्याय् गुरूवर काशीनाथ तमोटजुपाखें नं आपालं ग्वहालि जूगु दु । लिस्सें वय्कलं जिगु सफू पिकायेमा:गु सल्लाह बियादीगुलिं वय्क:प्रति नं जि कृतज्ञता प्रकट याना ।

अन्तय्, थुलि हिसि दयेक कम्पोज यानादीगुलिं ख्वपया पासा श्याम लोहलाप्रति नं कृतज्ञता प्रकट याना ।

– च्वमि

# धल: पौ

# उपन्यासया महान् यात्रा नेपालभाषा साहित्यय् तक

प्राचीनकालय् महाकाव्यं कयाच्वंगु महत्ताया थासय् थौं उपन्यासं महत्ता का:गु दु। उगु इलय् मनूया जीवन सरल, समाजया परिधि नं चीधं, आवश्यकता नं सीमित। मनुखं थ: म्वाय्गु क्रमय् थ:गु बुद्धि खर्च यायेमा:गु उलि आवश्यकता मदु। उगु इलय् भ्वं व प्रेसया नं आविष्कार मजूनिगुलि साहित्यकारपिसं साहित्यकारपिसं थ:गु रचनात कंठ याना: तयेमा:ल। थथे कंठ न्ववयेका तयेत गद्य अत्यन्त सरल व सुबोध नं जू। थ्व कारणं संसारया फुक्क धैथें साहित्यया आरम्भिक रूप पद्य हे खनेदु। उकिं उगु इलय् महाकाव्यया मू अप्व: दुगु ख:।

लिपा मनूया समाज त:धं जुजुं वल, अभाव-आवश्यकता नं अप्व: जुजुं वल गुकियात पूर्ति यायेत बुद्धियात बुलुं बुलुं तार्किक याना वं वने माल। तर्क मनूया विचारय् पौढता हल अले गद्य वया: खने दत। पद्य भाव अभिव्यक्तियाजक माध्यम जुया: विचार अभिव्यक्तिया माध्यम जुइ मफुगुलि मनूया जीवनया अध्ययन व अनुशीलन पद्यं संभव मन्त। तर गद्य वैचारिक अभिव्यक्ति याइगु जूगुलिं मनूया समाजे दुगु समस्याया सर्वांगीन व सूक्ष्म

अध्ययन चिन्तन याउँक, अ:पुक यायेत गद्यं संभव जू। उकिं गद्यया आवश्यकताया अनुभव यात। फलस्वरूप गद्यया आविर्भाव जुल।

समाजया विकास-क्रम नापनापं विश्वे व:गु सामाजिक, राजनैतिक, आर्थिक, धार्मिक परिवर्तनया फलस्वरूप समाजे न्हू-न्हूगु समस्याया सिर्जना जुजुं समाज झं झं क्लिष्ट जुजुं वल। समाज क्लिष्ट जुया: व:लिसे, समाजे न्हू-न्हूगु समस्या दया: व:लिसे समाज दुनेया विभिन्न शक्ति, संस्कारया संघर्षण झ झं क्लिष्ट जुजुं वन। थ्यने छितले नाटकयात लेखकं थ: भाव संचारया माध्यम यात, थ्यना मगाना: कन्य नं मालेव उपन्यासया जन्म जुल धका उपन्यास-साहित्यया उत्पतिया बारे नेपालभाषाया नांदंह्म समालोचक प्रो० माणिकलाल श्रेष्टजुं थ:गु धारणा प्वंका दिल।[1] ख नं नाटकय् नाटककारयात थ: तप्यंक दं वये मज्यूगु प्रतिबन्ध दु। तर उपन्यासे उपन्यासकार थ:म्हं हे बाख कनी, पात्रया म्हुतुं कंकी अले गबलें गबलें थ: हे उपन्यासय् वया: थ:गु मौलिक विचार प्रकट यायेगु मौलिक स्वतन्त्रता उपभोग याये दुगुलिं हे जुइ नाटकया लिपा उपन्यासया प्रादुर्भाव जुल। थ्व उपन्यास-साहित्य गद्यया छगू रूप ख:, गुकियात अंग्रेजीं नोवेल, हिन्दीं उपन्यास, नेपालीइ उपन्यास अले झीगु नेपालभाषा साहित्ये प्रचलन 'उपन्यास' हे दु।

गुगु नं वस्तुया लोकप्रियताया कारण जनताया आवश्यकता व रूचिकथं जुइ। थौं विश्वया त:ता मच्छि साहित्यक विधामध्ये उपन्यास साहित्य दक्कसिबे लोकप्रिय विधा जूगुया कारण थ्व हे ख:। उपन्यासया लोकप्रियताया बल्ला:गु प्रमाण 'नोबेल पुरस्कार' अप्व: धैथें उपन्यासं त्याकूगुलिं ख:[2]। थथे जनताय् उपन्यासं लोकप्रियता कायम यायेफुगुया मू

१. प्रो. माणिकलाल श्रेष्ठ, समालोचनाया सिद्धान्त, (येँ: च्वसापासा, १०८८) पौ ६१।

२. डा. श्री नारायण अग्निहोत्री, हिन्दी उपन्यास साहित्यका शास्त्रीय विवेचना [आगरा: प्रतापचन्द जैसवाल, १९६१], पौ १५।



कारण थ्व जुइमा: कि नाटकया निम्ति दबूया आवश्यकता दु, तर उपन्यासया निम्ति दबूया आवश्यकता मदु। ब्वँमिपिनि न्ह्यपुं हे दबूया नं ज्या याइ। ह्यिचाय् घाना: जुइज्यूगु थ्व उपन्यास ब्वँमिपिनि इच्छाकथं न्ह्याबलें न्ह्याथाय् च्वना: नं स्वयेज्यू। उकिं हे जुइ मेरियन कफर्डजुं (Marian Crawford) उपन्यासयात Pocket Theatre [ह्यिचा प्याख] धँदीगु।[3]

थौंया युगय् उपन्यास साहित्य दक्कसिबे लोकप्रिय जूगुया मेगु कारण थ्व नं जुइमा: कि राष्ट्र-राष्ट्रे तत:धंगु राजनैतिक परिवर्तन हयेगु खँय् उपन्यासया त:धंगु ल्हा: दु। फ्रान्सया राज्यक्रान्ति व रूसया क्रान्ति गुगु जुल व क्रान्तित रूसो, वाल्टेयर व गोर्की आदि उपन्यासकारपिनिगु उपन्यासया शक्तिशाली प्रभावया देन जूगु धका लेखकर्पिसं स्वीकार यानात:गु खनेदु। उकिं उपन्यास थौंया प्रजातान्त्रिक युगय् दक्कसिबे त:धंगु साहित्यिक देन ख:।[4]

थुलि विशेषता प्राप्त साहित्यिक विधा जुया: नं थ्व उपन्यासया प्राचीनताया खोज, उकिया क्रमिक विकास अले नेपालभाषा साहित्य थुकिया शुरूवात गुकथं जुल इत्यादिया बारे थौंतक मालेगु ज्या मजूनिगु नेपालभाषा साहित्यया निम्ति दूर्भाग्य तायेका: साहित्यया छह्म सामान्य विद्यार्थीया जिगु नच्चा कुतलं थ्व सम्बन्धी अध्ययन यायेत्यना।

विश्वया दक्कसिबे ल्हापांगु पुलांगु औपन्यासिक कृतिया बारे लेखकपिनिगु थीथी बिचा: खन्यदु। गुलिं लेखकर्पिसं झिछगू शदीलय्

३. W. H. Hudson, An Introduction to the Study Of Literature, 9th Indian Edition (New Delhi: Kalyani Publishrs, 1979) पौ १२९

४. च्वय्ल्या: - २, पौ-१६

[सन् १०१० अन्दाजी] जापानी लेखिका मुरासाकी शिकाबुं [Murasaki Shikibu] गेन्जी मोनोगतरी Genji Monogataiy]-गेन्जीया बाखं कृतियात विश्वया दक्कसिबे ह्लापांगु उपन्यास धका धारणा प्वंकात:गु दु[5] । आर्थर वेलीं [Arthur Waley] अंग्रेजी अनुवाद याना पिका:बले २५०० पौ दुगु थ्व सफूयात दीर्घ- उपन्यास धायेमा:गु खँ नेपाली लेखक शंकर लामिछानेजुं 'जापानी साहित्य' धैगु थ:गु च्वसुइ धयात:गु दु ।[6] थ्व उपन्यास प्राचीन जिन्दगी व राजकुमार गेन्जीया प्रेमया जटिल कथा बस्तुयात अप्व: यथार्थताय् लिक्क ह्या: स्थिर सूक्ष्म व सवेदनशील शैलीं च्वयात:गु छपु बाखं ख: । थ्व उपन्यासे पुलांगु मान्यता व परम्परागत चरित्र व घटनाया वर्णन यायेगु ज्या त्व:ता: ब्यूगु खन्यदु ।

गुलि लेखकपिनिगु बिचारय् विश्व-साहित्ये दक्कसिबे ह्लापां झिप्यंगू शदीलय् इटली व:गु पुनर्जागरणकालथा छह्म न्ह्यलुवा: जियोभानो बोक्कासियो [Giovanno Boccaccio - १३१३ - १३७५] या छपु मेगुनाप स्वानाच्वंगु सच्छिपु बाखं-मुना 'डेकामेरन' [Decamaron - १३५८] सफू हे विश्व-साहित्यय् दक्कसिबे ह्लापांगु उपन्यास धका नाला: कयात:गु दु । फ्लोरेन्सय् प्लेगया महामारी जूबले बोक्कासियो फ्लोरेन्स त्व:ता शहर पिनेया बस्ती च्वना च्वंबले प्लेगं बचे जुइत फ्लोरेन्सय् बिस्युं व:पिं मेमेपिंस कंगु दुखान्त घटनात, साहसिक ज्या व प्रेमया खँयात कया: प्रतिभाशाली लेखकं बाखंया रूप बिल । थुकियात अबलेया समाजया कलात्मक आलोचना धायेफु । बोक्कासियो थ गु 'Decamaron' कृतियात नोभला Novella धका छ्वगु नामं हे अग्रेजी साहित्ये Novel धायगु शुरू जुल । बोक्कासियोया 'Decamaron' या

५. Encyclopaedia Britannica, vol. 16, पौ ५७७ ।

६. शंकर लामिछाने, 'जापानी साहित्य' विश्व–साहित्यको रूपरेखा, (काठमाडौं: ने. रा. प्र. प्र., २०३०), पौ ३४०



प्रभावं निगू शदी लिपातक्कं वैगु हे अनुकरण याना: नोवला च्वयेगु यात ।[7] गुलिसिगुं बिचारे अंग्रेजीया न्ह्यलुवा: कवि चसरया 'कैन्टरवरी टेल्स' हे विश्वय् दक्कलिबे पुलांगु उपन्यास ख: ।[8]

झिखुगूगु शदीलय् वेलायतया महारानी एलिजाबेथया राज्यकालय् इटलीया नोवलात अंग्रेजी भाषां अनुवाद जुजुं उपन्यासया व्यापक जग स्वना: सन् १७१९ य् इङ्गलैण्डया भाजु डेनियल डिफोजुं [Daniel Defoe – १६६० - १७३१] 'रविन्सन क्रूसो' [Robinson Crusoe] नांगु भ्रमण उपन्यास च्वत । थ्व उपन्यास सन् १७०४ य् Juan Fernandey या टापुलिइ एलेक्जेण्डर सेल्कर्क [Alexand Selkirk] प्यलातक एकान्तिक जीवन हंगु बाखंया लिधसाय् च्वयात:गु ख: । थुकिइ मनूया एकान्तिक जीवनया उपेक्षा याना: सामाजिक जीवनया आदर यानात:गु दु ।

थ्व 'रविन्सन क्रूसो' उपन्यास प्रकाशित जुइवं विश्व–उपन्यासया परम्पराय् खनेदयाच्वंगु अतिकाल्पनिक, पौराणिक व अलौकिक कथानकया भौतिक जगतया हे सम–सामयिक यथार्थमूलक घटनाया प्रस्तुतीकरण यायेगुया शुरूवात जुल ।[9] उकिं थ्व उपन्यासया प्रादुर्भाव विश्व-साहित्यया परिप्रेक्ष्यय् हे छगू ऐतिहासिक घटना जूगु दु । उकिं गुलि लेखकपिसं उपन्यासे सामाजिक यथार्थता दुथ्याकेगु प्रारम्भिक बुत: थ्व 'रविन्सन क्रूसो' सफुतिं जूगुया आधारे विश्व–साहित्ये दक्कसिबे ह्लापां आधुनिक उपन्यासया

७. डा. बदरीदास, हिन्दी उपन्यास पृष्ठभूमि और परम्परा, (कानपुर: ग्रन्थम) पौ–२४ ।

८. च्वयूल्या: २, पौ ६ ।

९. प्रतापचन्द प्रधान, नेपाली उपन्यास: परम्परा र पृष्ठभूमि, (दार्जिलिङ्ग: दिपा प्रकाशन, २०४०) पौ २५ ।

प्रतिष्ठापन जूगुलि थुकिया लेखक भाजु डेनियल डिफोयात आधुनिक उपन्यासया जन्मदाताकथं हनात:गु दु ।[10] थौं आपालं भाषां थ्व कृतिया अनुवाद जुइधुंकूगु दु ।

डिफो लिपा वया हे उत्तराधिकारीकथं सेम्युअल रिचार्डसनं [Samuel Richardson] पेमेला [Pamela – १७४०] क्लेरिशा (Clarissa – 1748) नांगु निगू औपन्यासिक कृति ज्वना: आधुनिक उपन्यास साहित्यया क्रमिक विकासयात मेगु थप योगदान बिल । रिचार्डसनं हे विश्वया औपन्यासिक साहित्यया क्रमिक विकासयात मेगु थप योगदान बिल । रिचार्डसनं हे विश्वया औपन्यासिक क्षेत्रय् दक्कसिबे ह्लापां मनूया मनयात सूक्ष्म अध्ययन याना: आधुनिक मनोवैज्ञानिक यथार्थवादी उपन्यासया परम्पराया नीस्वना: बिल: ।[11] थुकथं रिचार्डसनं डिफो स्वयां छतँ अप्व: जग स्वना: आधुनिक उपन्यासया विकासे त:धगु देन बिल । मेगु, डिफो थ: उत्तराधिकारी रिचार्डसन छह्म वग्हेक मेपिं दयेके मफुत, तर रिचार्डसनं थ: उत्तराधिकारीत दर्जनौ दयेका: थकल । थनंनिसें विश्व-साहित्ये उपन्यासया विकास, प्रचार व प्रसार, छगू तीव्र गति जुल ।

उपन्यासकार रिचार्डसन लिपा हेनरी फिल्डिङ, स्टर्न, गोल्डस्मिथ जेन-अस्तिन, थेकरे, डिकेन्स, जर्ज इलियत, हार्डी वा हेनरी जेम्स, आदि प्रसिद्ध उपन्यासकारपिनिगु जन्म जुल । फ्रान्से नं बाल्ज्याक, अलेक्जेण्डर ड्यूमा, बिक्टर ह्यूगो, इमिल जोला, मोपासां, रोम्यां रोला आदि फ्रेन्च उपन्यासकारपिनिगु जन्म जुल । थथे हे रूसे नं तुर्गनेभ, दोस्तावस्की, टल्सटाय्, मेक्सिम गोर्की, इवान बनीन आदि प्रख्यात उपन्यासकारपिनिगु उदय जुल । यूरोप न्यंक प्रचार जूगु थ्व उपन्यास इङ्गलैण्ड, फ्रान्स व

१०. व हे, पौ ५ ।

११. व हे, पौ २५ ।



रूसी उपन्यास विश्वया मेमेगु भाषाया साहित्ये नं गाक्कं प्रभाव लाकल । अले विश्वे हे उपन्यास साहित्यया बा: वल ।

छगू देश वा राष्ट्रे उत्पादित न्हूगु वस्तु, न्हूगु सिद्धान्त, धर्म, दर्शनया ह्लापां प्रचार प्रसार उगु राष्ट्रे जुइ, गुगु राष्ट्रनाप भौगोलिक समीपता व राजनैतिक आदर्शया सतीगु सम्बन्ध दयाच्वनी । भौगोलिक समीपता व राजनैतिक आदर्शया सत्तीगु सम्बन्धकथं हे युरोप ब्याप्त जुइधुंकूगु नोवेल [Novel] विधा नेपा: दुने तथ्यंक दुहाँ मव:से भारतया वंगाल प्रान्त जुया: वल । अथेया कारण उगु इले भारते अंग्रेजतय्गु साम्राज्य जुयाच्वंगुलि इष्ट इण्डिया कम्पनीया प्रशासनिक व व्यापार केन्द्र वर्तमान बंगाल प्रान्ते जुयाच्वन । थन व:पिं अंग्रेजतसें ह्लिछचायत ज्वना: व:गु नोवेलया प्रभाव वंगला-साहित्यय् थीथी कथं लात । थुकथं आधुनिक अंग्रेजी उपन्यासया प्रभाव वंगला–साहित्ये ला:गुया मू कारण बंगाली पण्डिततसें अंग्रेजी साहित्यया च्वन्ह्या:गु उपन्यासत वंगला-भाषां अनुवाद या:गुलि ख: अले अंग्रेजीया नोवेल [Novel] यात वंगला-साहित्यं 'उपन्यास' धका समानार्थीकथं प्रयोग यात । थनंनिसें पूर्वीय साहित्ये नं उपन्यास धँगु साहित्यया न्हूगु विधा दत ।[12] खला पूर्वीय साहित्ये 'उपन्यास' शब्द मदुगु मखु, दु । तर पश्चिमी साहित्यया नोवेलया समानार्थीकथं गद्य-साहित्यया छगू विधाकथं मदु ।

वंगाला–साहित्ये इ. सन्. १८७२ निसे १८८३ तकया ईयात वंकिम–युग अर्थात् वंगला–साहित्यया निर्माणयुग धाइ । थ्व ईया वंकिमचन्द्र चट्टोपाध्याय हे ह्लापां अंग्रेजी भाषां 'राजमोहन्स वाइफ' नांगु उपन्यास च्वया: लिपा वंगाली भाषां हे १४ गू उपन्यास च्वया: वंगला साहित्येजक मखु पूर्वीय साहित्ये हे नं दक्कसिबे ह्लापांयाह्म आधुनिक

१२. व हे, पौ ५ ।

उपन्यासकार जुयादीगु दु ।[13] उपन्यासकार वंकिम स्वयां ह्लापा वंगु उपन्यासकारत मदुगु मखु तर आधुनिक उपन्यासया लक्षण दुथ्याका: च्व:पिं उपन्यास लेखक मदु । वंकिम धुंका रमेशचन्द्र व रवीन्द्रनाथपिसं उपन्यास च्वया: वंला–उपन्यास–साहित्यया विकासे देन बिल । थुपिं वंकिमचन्द्र, रमेशचन्द्र, रवीन्द्रनाथ वंगलाया स्वह्म महान् उपन्यास लेखकपिं ख:, गुपिं पश्चिमी उपन्यासकारपिं छसिकथं स्कट, लिटन व थैकरे आदि पाखे प्रभावित जूपिं ख ।[14]

लिपा हिन्दी–उपन्यास–साहित्ये नं अंग्रेजी साहित्यया प्रभाव ला: वन । थ्व प्रभाव अंग्रेजी साहित्यं तप्यंक मला:से वंगला–उपन्यासया माध्यमं झिगुगू शदीतक लानाच्वन । नीगू शदी थ्यनेवं हिन्दी उपन्यासय् अंग्रेजी–उपन्यासया हे प्रत्यक्ष प्रभाव लात ।[15] हिन्दी–उपन्यास साहित्यया वीजारोपण भारतेन्दु युगय जूगु खनेदुसां हिन्दीया ह्लापांगु मौलिक उपन्यासया रूपे लाला श्री निवासया 'परीक्षा गुरू' यात नाला: कयात:गु खनेदु ।[16] हिन्दी उपन्यास साहित्ये दक्कसिबे ह्लापां थ्व हे उपन्यासे सामाजिक जीवनया यथार्थ चित्रण यायेगु कुत: जुयाच्वंगु खँ लेखकपिंसं स्वीकार यानात:गु दु । लाला श्री निवास लिपा हिन्दी–साहित्ये मौलिक उपन्यास च्वयेगुली देवकीनन्दन खत्रीया प्रमुख ह्ला: दु । थ्वयां लिपा किशोरीलाल गोस्वामी नां खनेगु ।

हिन्दी उपन्यास साहित्यया विकास–क्रमे प्रेमचन्दया ह्लापांगु मौलिक उपन्यास 'सेवासदन' पिदनेवं हिन्दीया सर्वश्रेष्ठ उपन्यास जुया: गौरव प्राप्त यायेगु अवसर दत । थुकिं हे हिन्दी उपन्यासे आधुनिकताया

१३. व हे, पौ ५ ।

१४. च्वय्ल्या: ७ पौ ४३२ ।

१५. व हे, पौ ४२२ ।

१६. व हे, पौ १७० ।



शुरूवात याना: बिल । प्रेमचन्द स्वयां ह्लापाया उपन्यासेतक सामाजिक जन-जीवनं तापा:गु काल्पनिक श्रृष्टिया प्रयोग दु । तर प्रेमचन्द्रं जीवन संघर्ष, सामन्ती–मनोवृत्ति, रूढीग्रस्त समाज, मध्यवर्गया दीनहीन अवस्था, भारतीय संस्कृतिया भिंगु पक्ष, मानव मनोविज्ञान आदि खँयात थ:गु उपन्यासे थाय् बिया: जीवनया व्याख्या याना: क्यन । उकिं हिन्दी-साहित्ये आधुनिक उपन्यासयात वास्तविक अर्थे विस्तृत याना: ब्यूगुया श्रेय प्रेमचन्दयात दु ।

हिन्दी-साहित्ये व:गु थ्व आधुनिक उपन्यासया प्रवाह नेपा: दुने नं दुहाँ वैगु स्वाभाविक हे ख: । अबलेया नेपा: राणां शासित नेपा: । अबले हिन्दीया उपन्यासत राणातसें थ:गु मनोरञ्जनया उद्देश्यं उपयोग याइगु जूगुलिं फलस्वरूप नेपालय् नं उपन्यासया चर्चा जुल । नेपालय् दक्कसिबे ह्लापां नेपाली भाषाय् उपन्यासया प्रभाव लाना: सदाशिव शर्माया 'महेन्द्र प्रभा' (वि. सं. १९५९) नांगु ह्लापांगु मौलिक उपन्यास पिदन । तर च्व:गु ई स्वयेबले गिरीशबल्लभ जोशीया 'वीर चरित्र' (१९६०) 'महेन्द्र प्रभा' स्वयां स्वदँ ह्लापा ला: । लिपा रूद्रराज पाण्डेजुं 'रूपमती' [वि. सं. १९९१] च्वसेंलि नेपाली साहित्ये नं आधुनिक उपन्यासया शुरूवात जुल । उकिं नेपाली साहित्ये दक्कसिबे ह्लापांह्म आधुनिक उपन्यासकारया रूपे रूद्रराज पाण्डेयात हनीगु चलन दु ।[17] थ्व 'रूपमती' उपन्यासया प्रकाशन ईनिसें नेपाली-उपन्यासे खने दयाच्वंगु परम्परागत संस्कृत-बाङ्ग शैलीयां पल्यसा न्हूगु शैलीया निर्माण जुल । जासूसी तिलस्मी उपन्यासया विद्रोह याना: परिवेशगत सामाजिक यथार्थताया किपा उलेगु ज्या आधुनिक उपन्यासं यात ।

१७. डा. दयाराम श्रेष्ठ व मोहनराज शर्मा, नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास, द्वितीय संस्करण, (काठमाडौं: साझा प्रकाशन, २०४०) पौ ११५ ।

आधुनिक नेपाली–उपन्यासया शुरूवात 'रूपमती' लिपा रूप नारायण सिंहं 'भ्रमर' [वि. सं. १९९३] च्वया उपन्यासया आधुनिकताय् मेगु देन बिल ।[18] वि. सं. २००४ य् लैनसिंह वाङ्देलया 'मुलुक बाहिर' खने दयेवं नेपाली उपन्यासया आधुनिकतायात पाश्चात्य यथार्थवादं प्रभाव लाकूगु खने दत ।[19] वि. सं. २००४ निसें २०१५ तक नेपाली उपन्यासे मूल रूपं यथार्थबाद वस्तुपरक रूपे ब्वयात:गु खँ लेखकपिनि धारणा दु ।[20]

नेपाली साहित्ये आधुनिकताया विकास जुया: सामाजिक यथार्थवादया वस्तुपरक रूप बिइगु अभ्यास जुयाच्वगु इले अर्थात् ०७ साल पिाल ने. सं. १०७४ य् धुस्वां साय्मिजुं 'मिसा' उपन्यास च्वयेवं नेपासभाषा साहित्ये नं उपन्यास-साहित्य दत । मेमेगु भाषा साहित्यया इतिहासया अध्ययन यायेबले आधुनिक उपन्यास शुरू जुइन्ह्यो परम्परागत उपन्यास पृष्ठभूमि दयाच्वंगु खनी । तर नेपालभाषाया उपन्यास साहित्ये 'मिसा' उपन्यास स्वयां न्ह्यापाया उपन्यास धाये बह:गु छुं कृति मदु । उकिं 'मिसा' उपन्यासया उपन्यासकार भाजु धुस्वां साय्मि हे नेपालभाषा उपन्यास साहित्यया जन्मदाता ख: ।

थथे छगू देशया भाषा जुया: नं नेपाली भाषा साहित्ये स्वयां आपालं लिपा तिनि नेपालभाषा साहित्ये उपन्यासया प्रादुर्भाव जूगुया कारण समालोचक प्रो. माणिकलाल श्रेष्णजुया बिचारे "समाज क्लिष्ट जुया वोलिसे नाटकं मगाना उपन्यास पिदन । थ्व हे कारणं दच्छुली प्याखं क्यनेगु व स्वयेगु संस्कृतिक परम्परा दुगु नेवातय् समाजय् उपन्यास लिपा तिनि वल । थ्व हे कारणं ख: नेपालभाषाय् नेपालया दकले पुलांगु साहित्य जुया नं उपन्यास लिपा तिनि वल ।[21]

वय्क:या मेगु तर्क ख:- नेपाली भाषा व नेपालभाषा साहित्य निगू तुलना यायेबेले नं नेपाली भाभा भाषी जनताया छथाय् मुना मच्वंसे देशे छरे जुया च्वंगु ब नेपालभाषा भाषीत छथाय् मुना च्वंगुलिं नेपालीसिकं लिपा तिनि नेपालभाषाय् उपन्यास पिदंगु ख: ।[22]

तर जित: ता:थे थ्व निगू कारणं जक हे नेपालभाषा साहित्य उपन्यासया प्रादुर्भाव लिपा जूगु मखू । थुकिया मेगु कारण संभवत: राणा इले नेपालीभाषायात स्वयां नेपालभाषायात अर्थात् नेपालभाषा लेखकपित अप्व: प्रतिबन्ध दु, नेपालभाषा गद्यकारपिनि ल्या: ह्मोजक जुया: गद्यकारपिंके आधुनिक अंग्रेजी शिक्षाया प्रभाव मला:गुलिं आधुनिक उपन्यासया नं प्रभाव मला:नि । उकिं नेपाली–साहित्य स्वयां नेपालभाषा साहित्ये उपन्यासया जन्म लिपा जुल ।

आ: थन वया: छगू न्ह्यस: दं वइ–नेपालभाषा उपन्यासया उदय गुगु साहित्यया प्रभावं जुल ? अंग्रेजी, हिन्दीं वा नेपालीं ? वा मेमेगु साहित्यंपाखें ? थ्व न्ह्यस:या लिस: बिइत न्ह्यापां नेपालभाषाया दक्कसिबे न्ह्यापांह्म उपन्यासकार धुस्वांजु हे अध्ययन यायेगु आवश्यक जू वइ ।

धुस्वां साय्मिया जन्म येँय् जूगु ख:सां अप्व: ई मरसय् हे फुका दिल । उकिं वय्क:याके मर्सेया परिवेशया हे छाप लात । हिन्दी परिवेशय् ब्वलना उकिं हे प्रभावित जूह्म जुया: वय्क:यात च्वयेगुया प्रभाव हिन्दीं ला:गु खनेदु । थ्व खँया पुष्टि यायेत वय्क:या हे धापू न्ह्यथने झं बांलाइ ।

१८. व हे, पौ ११६ ।
१९. व हे, पौ ११९ ।
२०. व हे, पौ १२० ।

२१. प्रो. माणिकलाल श्रेष्ठ, समालोचनाया सिद्धान्त, (येँ: च्वसापासा, १०८८) पौ ६१ ।
२२. व हे, पौ ६१ ।

वय्कलं धैदिल- "मचांनिसे हिन्दीया बाखं, बङ्गलया प्रसिद्ध लेखक शरत्चन्दया बाखं स्वयबले छाय् छाय् छह्म गणितया प्रोफेसरया बौया काय् जुया: नं जित: मतिइ वैगु जि नं छन्हु छु प्रेमचन्द जुइ मफैला ? जि नं छन्हु छु शरत्चन्द जुइ मफैला ?[23]

थुकिं स्पष्ट सी दु, वय्क:यात उपन्यास च्वयेत ला:गु प्रभाव हिन्दी साहित्य ख: । उकिं नेपालभाषाय् उपन्यासया उदय हिन्दी साहित्यया प्रभाव ख:धका धायेथाय् दु । तर वय्क:याके नेपाली साहित्यया अध्ययन मदुगुलिं नेपाली साहित्यया छाप धा:सा मलात ।

थथे हिन्दी परिवेशय् ब्वलंह्म जूगुलिं वय्क:या भाषाय् नं हिन्दी भाषायागु प्रभाव थ्व 'मिसा' उपन्यासे खने दुगु खँ प्रो. सूर्यबहादुर शाक्यजुं थ:गु छपु लेखय् धैदीगु दु ।[24] धुस्वांया थ्व उपन्यासे भाषाया जक कमजोरी खनेदुगु मखु, उपन्यासे वर्णित नेवा: समाजया परिवेशया स्यल्ला:गु अध्ययन नं खने मदुनि । थ्व खँयात वय्कलं हे धैदिल– "जिगु ह्लापांगु उपन्यास च्वैबले तक ला धायेमाल धा:सा जि थनयागु नेवा: समाज व नेवा: जिन्दगी खँ हे मखंनि ।[25]

उपन्यास धैगु समसामयिक जन-जीवनया यथार्थता ब्वयेगु छगू कला ख: । थ्व उपन्यास कलाया सफलताया निम्ति दक्कले मा:गु वस्तु लेखकयाके जीवनया गाक्कं अनुभव अर्थात् उपन्यास लेकखयाके सामाजिक जन–जीवनया दुग्यंक अध्ययन दयेमा: । तर थन धुस्वांजु वास्तविक समाजं

२३. धुस्वां साय्मियाके का:गु अन्तर्वार्ता, ज:, दँ १५, ल्या: ८ (ने. सं. ११००) पौ २१० ।
२४. प्रो. सूर्यबहादुर शाक्य, 'झी भाषाया प्रथम उपन्यास', धर्मोदय, दँ ११, ल्या: १३ (ने. सं. १०७८) पौ ३३ ।
२५. च्वय्ल्या: २३, पौ १८५ ।



तापाक्क च्वना: च्वैदीगुलिं अवश्य नं थ्व उपन्यास सफल जुइ मफुत । समालोचक जगदीश चित्रकारजुं नं "थ:गु पला:चि उपन्यासया" नांगु थ:गु लेखय् थ्वखँ धैदीगु दु । अथे हे उपन्यासकार धुस्वां थम्हं हे नं- "ह्लापांगु उपन्यास ला उपन्यास मदुगुलिं जक च्वैगु ख: । ... ... जि दकलय् ह्लापांगु थ:गु उपन्यास च्वया मदुगु साहित्यया छगू विधा दय्केत । उकिं जिगु प्रेरणा उलि हे ख:, झीगु साहित्ये उपन्यास दय्केगु ।[26] धका अभावपूर्तिया निम्ति जक च्वैदीगुलिं थ:गु उपन्यासयात सफल उपन्यास धका धैमदी । तर थ्व हे उपन्यासया सामान्य परिचय बिइक थं प्रो. सूर्यबहादुर शाक्यजुं च्वछाया: धैदिल– "थ्व उपन्यास थौं कन्हेयागु अंग्रेजी उपन्यासकारतसें च्वयात:गु सफूत नाप नं दांजे याये लाय्क जू । विशेषत: अंग्रेजी उपन्यासकार एच. जी. वेल्सयागु सामाजिक उपन्यासनाप ।"[27] नाप वय्क: शाक्यजुं उपन्यासकार धुस्वांयाके छह्म त:धं जुइह्म उपन्यासकारयाके दयेमा:गु आपालं गुण नं खंका दिल । वय्क: शाक्यजुं यानादीगु थ्व भविष्य चिन्तनं थौं वया: साकार रूप का:गु दु । थौंतक धुस्वांजुं नेपालभाषाया उपन्यासकारपिं मध्ये दक्व सिबे अप्व: उपन्यास च्वया: [नेपालभाषां जक झिगू उपन्यास] नेपालभाषाय् जक उपन्यासकारया रूपे परिचित मजूसे हिन्दी, अंग्रेजी, चेक, वुल्गेरियन, व नेपाली भाषाय् नं परिचित जुइ धंकुगु दु । नेपालभाषाया नीच्याह्म उपन्यासकारपिं मध्ये दक्कसिबे चर्चित उपन्यासकार धुस्वां साय्मि ख: सा अनं लिपा चर्चितपिं उपन्यासकारपिं गिरिजाप्रसाद जोशी, इश्वरानन्द, रामशेखर, मथुरा साय्मि, अरूण साय्मि, केवलप्रसाद कायस्थ, व आ: वया: केदार 'सितु' ल्याय्ह्मह्म उपन्यासकारया रूपे स्थापित जुइधुंकूगु दु ।

छगू हे जक उपन्यास 'नसंफा:गु चा' च्वया: नं तस्सक चर्चित जूह्म उपन्यासकार रामशेखरया उगु उपन्यास जापानया विद्वान् श्यूचो

२६. व हे, पौ २१९ ।
२७. च्वय्ल्या: २४, पौ ३३ ।

ताकाओकापखें जापानी भाषां अनुवाद जुया: "पालुङ्ग नो योआकेमाये" उपन्यासया नामं सन् १९९२ य् पिदने धुंकूगु दु। वहे उपन्यास नेपाली भाषां नं अनुवाद जुया पिदने त्यंगु दु। थ्व उपन्यासं उपन्यासकार धुस्वां सायमि तयादीगु 'गंकी-बसुन्धरा' पुरस्कार नं ने. सं. १११६ य् प्राप्त याये धुंकूगु दु।

धुस्वांजुया सर्वप्रथम उपन्यास 'मिसा' (१०७४) च्वसापासां 'श्रेष्ठ सिरपा' ल: ह्लाना: भव्य लसकुस यात। थनंलिपा नेपालभाषाया मेमेपिं लेखकपिंत नं उपन्यास च्वयेगु ह:पा: वल। फलस्वरूप नेपालभाषाय् उपन्यासया क्रमिक विकास जुजुं वल। थौंतक २८ ह्म उपन्यासकारया नेपालभाषाया उपन्यास ६० गू। प्रकाशित जुइ धुंकूगु हे नेपालभाषा उपन्यासया क्रमिक विकासया प्रमाण ख: । ने. सं. १०७४ निसें ने. सं. १११६ तक अर्थात् ४१ दँ दुने नेपालभाषाया थुलि मच्छि उपन्यास सफू पिहाँ व:गु अवश्य नं उपन्यास विधाया लोकप्रियताया कारणं ख: ।

विकास निरन्तर प्रक्रियाया प्रतिफल ख: । झी उपन्यासकारपिसं थौं स्वयां अत्व: जीवनया तिख्खर अनुभूति प्राप्त यायेगुया नापनापं विश्वया औपन्यासिक प्रवृत्तियात दुग्यंक अध्ययन याना: निरन्तर रूपं उपन्यास साधनाय् लीन जुया: वन धा:सा विश्वया उपन्यासया दबुली छन्हु झीगु उपन्यास दने मफैगु खँ मदु। थुकिया निम्ति समालोचकपिसं नं थ:पिनिगु अमूल्य ई थुखेपाखे बिया वं च्वनेफयेकेमा: ।

## सन्दर्भ धल:


१) अग्निहोत्री, डा. श्री नारायण, हिन्दी उपन्यास साहित्यका शास्त्रीय विवेचन आगरा: प्रतापचन्द जैसवाल, १९६१।





२) प्रधान, प्रतापचन्द, नेपाली उपन्यास: परम्परा र पृष्ठभूमि, दार्जिलिङ: दिपा प्रकाशन, २०४०,।

३) डा. बदरीदास, हिन्दी उपन्यास पृष्ठभूमि और परम्परा, कानपुर: ग्रन्थम, १९६६

४) ने.रा.प्र.प्र. विश्व-साहित्यको रूपरेखा, काठमाडौं: ने.रा.प्र.प्र., २०३०

५) सत्याल, यज्ञराज, नेपाली साहित्यको भूमिका, तेश्रो संस्करण काठमाडौं: रत्नपुस्तक भण्डार, २०२९

६) श्रेष्ठ, प्रो. माणिकलाल, समालोचनाया सिद्धान्त, ये: च्वसापासा ने. सं. १०८८।

७) श्रेष्ठ, डा. दयाराम, मोहनराज शर्मा, नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास द्वितीय संस्करण, काठमाडौं: साझा प्रकाशन, २०४०।

८) शाक्य, प्रो. सूर्यबहादुर, 'झी भाषाया प्रथम उपन्यास,' दँ ११, ल्या: १३, ने. सं. १०७८।

९) धुस्वां सायमियाके का:गु अन्तर्वार्ता, ज: दँ १५ ल्या: ८, ने. सं, ११००

१०) Hudson, W. H. An Introduction to the Study Of Literature, 9th Indian Edition ,New Delhi: Kalyani Publishrs, 1979

११) Encyclopaedia Britannica, vol. 16


[किपूपाखें ने. सं. ११०६ स 'प्याकिं' पत्रिकाय् पिहाँव:गु लेखया थ्व परिवर्द्धित रूप ख: ।]

# धुस्वांया 'निभाः' छगू न्हूगु पलाः

सिर्जनात्मक साहित्यया स्वस्थ विकासया निम्ति समालोचना साहित्यया मज्जिमगाःगु आवश्यकता दुगु खँ शायद धायेमाःगु मदु । अथे हे नेपालभाषाय् समालोचना साहित्यया तःधंगु अभाव जुयाच्वंगु खँ नं मस्यूगु मखु । तर थुइक थुइकं नं व अभावपूर्तिया निम्ति धाःसा माःछि ज्या मजूगु झींस अनुभव यानाच्वना । नेपालभाषा उपन्यास साहित्यया जन्मदाता धुस्वां सायमिजु थ्यंमथ्यं छगू दर्जन उपन्यास च्वयादी धुंकूगुःदुसां वय्कःया शुरुया छुं उपन्यास बारे जक समालोचकपिसं समीक्षा यानाः मेमेगु उपन्यासया बारे वेवास्ता याःगु अनुभव जू । ने. सं. ११०५ य् पिदंगु वय्कःया उपन्यास 'निभाः' बारे आःतक समीक्षा मजूनिगु थुकिया दसु खः ।

"Sometimes you have to escape to exist to continue your existence." मनू थः म्वानाः च्वनेत गबलें गबलें पलायन नं जुइ मालेयः । थ्व धापू सं बिदेशी विद्वानपिनिगु मखसे झी हे नेपालभाषाया ह्लापांह्म नांदह्म उपन्यासकार धुस्वांजुयागु खः । उपन्यासकारजुया आशयकथं मनू थः म्वायेत संघर्ष यायेमाःगु सत्य खँ खया नं थाय्बाय् व ईब्रोकथं गबलें गबलें संघर्षयाये मफैगु अवस्था नं जीवनय् वयेफु । उगु संघर्ष याये मफैगु इलय् मनुखं थः म्वायेत छु यायेमाः ? थ्व न्ह्यसःया लिसः बिइगु अर्थात् थ्व समस्या निदानया उपाय कनेगु



उपन्यासकारया आशय् खनेदु । उपन्यासकारजुया बिचाःकथं उगु संघर्ष याये मफैगु इलय् मनुखं थः म्वायेत पलायन जुइमाः । तर पलायन जुइगु न्ह्याबलेंया लागि मजूसे लिपा थःगु अवस्थाय् सुधार वयेधुंकाः न्ह्याइपुक जीवन हनेत खः । थ्व बिचाःयात केन्द्रिय विषयवस्तु यानाः पुष्टि यायेगु उद्देश्यं हे थ्व उपन्यासया सिर्जना जुयाच्वंगु दु ।

उपन्यासया केन्द्रिय पात्र जीवनया चेतना प्रवाहपाखें प्रारम्भ जुयाच्वंगु थ्व उपन्यासय् जीवन येँया छह्म शिक्षित, तःधंगु पदयाह्म छह्म जागीरदार खयाः नं थःगु छेय् च्वनाः म्वाये मफुगुलि मामाया छेँय् अथवा गामय् च्वंगु छेँय् म्वायेगुया नामय् पलायन जुयाच्वंगु दु । थुकिया कारण जीवनया हे शब्दं न्यने- ''थ्व बस्तीइ वयागु जीवनपाखें छपलाः पलायन खः । जिं चाः पलायन छगू कायरता खः, मनूया दुने सुलाच्वंगु नपुंसकता खः । थः खनाः हारेचायाः स्वब्यानाः लुकुबौत सनाच्वंगु थःगु जीवयात लुइकेत शहरं तापाक्क, परिवारं थ्व बस्तीइ वयाच्वना । प्रतिष्ठाया निम्ति थःत मियाः जुइपिं मनूत, भौतिक सुखया सहारा जक प्याः च्वाःपिं थःगु परिवारया दुजःत खनाः हीचायाः जि थन वयाच्वनागु खः । जिं स्यू, पलायनं परिवर्तन वइमखु । अय्नं जि थन वयाच्वना । न्ह्यपुजक मखु, नुगःहे तज्यानाः वनीधैंगु भयं जि थन वयाच्वना । कृतिम महान व्यक्तितय्गु स्यल्लाःगु ख्वाःपादुने सुलाच्वंगु अपराध व पापया आराधना, उपासना पूजा व भक्ति याये मफयाः हे जि थःत पलायन यानागु खः । ... ... थ्व पलायनय् जि लिहां वनेगु मखु छपलाः सां न्ह्यांवनेगु कुतः हे जक खः । लिहां वंवं थौं जिगु अवस्था थज्याःगु जुइ धुंकल कि जि लिहां वनेग्याः, लिहां वनेह्यां ।'

थुगु कथं जीवन थः मामाया थाय् गामय् पलायन जूवःगुया कारण कनातःसां थुकिया स्पष्टता खनेमदु, यद्यपि कथानकया विकास थनंनिसें शुरू जुयाच्वंगु दु । बातावरण ब्वयेगु कथं प्रयोग जुयाच्वंगु 'थिकेगु शिक्षा

नीति खारेज या' धैगु नारा गनं च्वनात:गु न्ह्यथना: त:गुलिं मू–पात्र जीवनयाके बर्तमान शिक्षा नीतिप्रति असन्तोष व बिरोध दुगु सीदु । अथे हे देश दुनेया सुधारकत, नेतातप्रति ध्याचू नका: मानव अधिकारया नामय् थ:त मीगु व स्यायेगु अधिकार कया: मनूतय्‌गु ब्वहलय् गगं आधुनिक समाज व सभ्यता म्वाका:तपिं 'शहरया आत्मा' धका धयात:गु दु । थ्व हे देशया सुधारकतसें, नेतातसें मनूयात मनू यायेधका लखय् मिखा कंका: मनूतय्‌त च्य: जुया: म्वायेत बाध्य यानाच्वंगु, नियम दयेकीपिसं नियमया पालना यायेम्वा:गु छूट, देवं शैतानी ज्या या:सां शैतान मजुइगु आदि खँ न्ह्यथना: थज्या:गु हे प्रभावं याना: थौंतकं नेपा:या बिकास राजधानीइ जक केन्द्रित जुया: ह्लापाया जमानाय् हे लाय्‌कूया अवस्था काये ध्‌ंकूगु जीवन च्वनाच्वंगु उगु वस्तीइ आ: तकं बिकासया पूर्वाधार मथ्यंगुलिं जीवनया नुगलय् बिद्रोह थना ब्यूगु दु ।

देश दुने परिवारय्, अद्‌दा अदालतय् न्ह्यात्थाय् स्व:सां अन्याय् अत्याचारं राज याना च्वंगुलिं थ:गु मांभाय् नेपालभाषाया कदर थ्व देशय् मजूगु खँ न्ह्यथना: देशग्गात वर्वादी याना यंकेगु क्रमये विश्वया मानचित्रय् सुन्दर शान्त विशाल धयात:गु देशया अस्तित्वया नं हत्या याइतिनिगु आशंका मू-पात्र जीवनं या:गु दु । थुकिं जीवनया नुगलय् विद्रोह दनावइ, तर नपुंसक विद्रोह जुया: नुगलय् बुया: नुगलय् तुं दुसुना: वन ।

अथेला "म्वायेगु लागि साहस मा:, संघर्ष मदुगु जीवन प्राण मदुगु ह्म; मनुखं थ:या निम्ति मखु, कत:या निम्ति म्वाये सयेमा:" इत्यादि आपालं आदर्शया खँ, राजनीतिया खँ, दर्शनया खँ ह्लायेस:सां संघर्ष यायेगु हिम्मत मदया मू-पात्र जीवन पलायन जूगु दु । थुलि दुर्बलह्म पात्रपाखें अन्याय अत्याचार नियन्त्रण यायेगु छुं ठोस ज्या जुइ धका आशा गथे यायेफै ? अथे ख:सा थज्या:पिं पात्रतय्‌गु सिर्जना उपन्यासकारजुं छाय् याना दिल ?



झिगुगू शदीयाह्म विकासवादया प्रवर्तक सर चार्ल्स डार्विनजुया -मनू म्वायेगु निम्ति संघर्ष याइ, प्रकृतिइ थ्व संघर्ष न्ह्याबलें खनी-धैगु धापू दु । तर थ्व उपन्यासया उपन्यासकारजुया धापूकथं मनू म्वायेत गबलें गबलें लिचिले नं सयेकेमा:, फयेकेमा: । To exist you have to escape. Escape is sxist [म्वायेत पलायन जुइमा: । पलायन हे म्वायेगु ख: । ]

वैयक्तिक मनोविज्ञानया जन्मदाता मनोवैज्ञानिक अल्फ्रेड एडलरया बिचारय् प्रत्येक व्यक्ति छगू थ:गु हे किसिमया प्रेरणा, गुण, व अभिरूची मान्यतां प्रभावित जुया: थ:गु हे कथंयागु छगू जीवन शैली दयाच्वनी । थ्वहे खँनाप ज्व:ला:गु छगू दसुकथं उपन्यासकार धुस्वांजुं छगू समस्या न्ह्यब्वया: उकिया समाधान नं न्ह्यब्वया: दीगु दु ।

विश्लेषणात्मक मनोविज्ञानया जन्मदाता सि. जी. युंगया धापूकथं अन्तरमुखो व्यक्तित्व दुपिं मनूत अप्व: धैथें थ:गु हे बारे बिचा: याइ । अन्तरमुखी मनूतय्‌गु मूल प्रवृत्ति वाह्य-जगतं मानसिक जगतय् विशेषकथं उन्मुक्त जुइ । थज्या:पिं मनूत अप्व: चिन्तनशील, एकान्तप्रेमी, कलाप्रेमी व कल्पना याइपिं जुइ । थुज्व:पिं पात्रत सिर्जना: याना 'निभा:' उपन्यासय् उपन्यासकार धुस्वांजुं नेपालभाषाया उपन्यास क्षेत्रय् न्हूगु विषय 'अस्तित्ववाद' या प्रवेश यानादीगु दु ।

दर्शनया परम्पराय् 'अस्तित्ववाद' यात आधुनिक धाइ । गुलिसिनं थुकीयात दर्शनया रूपे स्वीकार मया: । यद्यपि थ्व सिद्धान्तया मूल आधार मानव अस्तित्व ख: । थ्व उपन्यासय् मू-पात्र जीवनया सवाल नं वैगु अवथा व थें ज्या:पिं मनूतय्‌गु अस्तित्व कायम याना: तयेगु जुयाच्वंगु दु । पुलांगु मूल्य व मान्यताया विरूद्ध न्हूगु मानवीय मूल्यया अन्वेषण यायेगु ज्याय् व्यक्तिया स्वतन्त्र अस्तित्वयात स्वीकार याना: वैगु निजी इच्छा, संकल्प, विवेक शक्ति व निर्णय क्षमताया सर्वाधिक महत्ता बिइगु

व स्वयं व्यक्तियात हे वं याःगु ज्याया पूर्ण उत्तरदायी थुइकेगु 'अस्तित्ववाद' खः। मनू व्यक्तिहीन मखु, मनू मेशीन मखु। मनू विवेकशील व चेतनशील प्राणी जूगुलिं वँगु थःगु हे स्वतन्त्र अस्तित्व दु। थुगु दृष्टि सिर्जना जुयाच्वंगु धुस्वांया उपन्यास 'निभाः' नेपालभाषाया उपन्यास क्षेत्रय् न्हूगु विषयवस्तु कथं स्वीकार याये बहः जू।

केन्द्रिय पात्र जीवनया जीवनय् छुं महिना दुने जूगु घटनायात कयाः थ्व उपन्यासया कथावस्तुया निर्माण यानाःतगु खः। पलायन जूवःगुया कारण न्ह्यज्यायेत धाइह्म जीवन पलायन जूवसांनिसें थःगु मूल्यहीन अस्तित्वबोधं शारीरिक व मानसिक निगुलिं रूपं झ अस्वस्थकर जुजुं विक्षिप्त भावना अप्वया पतन जुजुं वन। जीवन व सितुया अचेतन मनया सम्बन्धं परस्परे नापलायेगु, उपन्यासया अन्तय् अर्थात् च्यागूगु अध्याय थ्यंकाः ह्लापाया पलायन अवस्थां स्थानान्तरण जुयाः जीवन थःगु हे येँय् च्वंगु छेँय् च्वनाः लेखक जुयाः कलम न्ह्याकाच्वंगु अवस्थाय् सितुं खंकी। उपन्यास क्वचाली।

राजनैतिक बिचार दुह्म, दार्शनिक ज्ञान दुह्म व परिष्कृत मस्तिष्क दुह्म जीवन, गुह्मसिनं पलायन जूवःगुया कारण न्ह्यज्यायेत खः धका धाइ, पलायन जूवसांनिसें शारीरिक व मानसिक पूर्ण रूपं पतन जूगु चित्रण जुयाः लिपा च्यागूगु अध्याय थ्यंका जक आपुलुखं वँगु स्वस्थ परिवर्तन वयाः लेखकया रूपे सितुं खंकाः थ्व उपन्यास क्वचायेकातःगु दृश्यं ब्वंमिपिन्त अजू चायेका ब्यूगु दु। थ्व उपन्यासया स्वाभाविकताय् कृतिम पहः वःगु आशंका याये मायेकाः ब्यूगु दु। उकिं थ्व उपन्यासया कथानकया योजना, चरित्र चित्रणया प्रविधि धँगु उपन्यासकारजुया थःगु दर्शन प्रतिपादन यायेगु निम्ति जक जुयाच्वंगुला धका धाये मायेकाः ब्यूगु दु।

उपन्यासया सत्य जीवनया यथार्थ खः। यथार्थयात गुलि सूक्ष्म व सजीव ढगं मूर्त रूप बिइफु उलि हे पात्रतसें झीगु सहानुभूति कायेफै। कथावस्तुया



ल्यज्याय् नं न्ह्यागु विषययात कायेफु, तर व स्वाभाविक व संभव जुइमाः। थ्व उपन्यासय् स्वाभाविकताया निर्वाह जूगु खनेमदु। कि मखुसा थथे धायेमाली-थ्व मनोवैज्ञानिक उपन्यास जूगुलिं कथानकयात ह्यो महत्व बियाः चरित्र चित्रणयात अप्वः महत्व ब्यूगुलिं थुकथंया चित्रात्मकता खनेदुगु खः, थ्व धुस्वांया विशेषता खः।

निभाः उपन्यास व्यक्तिया आन्तरिक जीवनया अध्ययन खः। व्यक्ति जीवनया अध्ययनया निम्ति मनोविश्लेषणयात प्राथमिकता बियाः उकिया माध्यमं पात्रया मानसिक, चारित्रिक जीवनया गहन व जटिल यथार्थया अध्ययन यायेगु निश्चय न अःपुगु ज्या मखु। थ्व उपन्यासय् उपन्याकार धुस्वांजुं थः पात्रतय्त थम्हं यत्थे प्रयोग यायेगुया पलेसा झं पात्रतसें थःत ब्वना यंकूथाय् 'ह्मा'म धाःसे बनीह्म दुर्बल मानसिकता दुह्म धाये वा थथे हे साहित्यिक मान्यता दुह्म उपन्यासकार कथं परिचित जू वः।

कथानकया विकासया निम्ति थीथी घटना बाहेक पुलांगु स्मृतिचित्रया ग्वहालिं नं कयातःगु दु।

पात्रतय्गु ल्यज्याय् आत्म-चिन्तनय् लीन जुइपिं पात्रत ल्ययातःगु दु। पात्रतय्के भावुकताया थुलि प्राध्यान्य दु कि इपिं भावनाय् लालकाकां थःत हे ल्वःमंकाः च्वनी।

'निभाः' उपन्यास गद्य-शैली आकर्षक जू। सरल शब्द, सरल वाक्य हे अप्वः प्रयोग जुयाच्वंगु दु। गनं गनं संस्कृतनिष्ठ शब्दत प्रयोग जुया च्वंसां थुकिं भाषाय् ध्वनि हयाबीत ग्वहालि जूगु दु। 'आः छु जुइथें' धँगु कौतुहलता सृष्टि यानाः उपन्यासयात छाय्पियातःगु बांलाःजू। ऐतिहासिक, पौराणिक व्यक्तितय्गु नांया प्रयोग, काव्यात्मक वाक्यया प्रयोगं भाषाय् नं चमत्कार हयाब्यूगु दु।

## उपसंहार

ने. सं ११०५ य् पिदंगु धुस्वां साय्मिजुया थ्व 'निभा:' उपन्यासया मू कुत: अस्तित्ववादी धारणायात व्यक्त यायेगु उद्देश्यं प्रेरित जुयाच्वंगु दु । मनोविश्लेषण प्रधान व्यक्ति-केन्द्रित थ्व उपन्यासय् आधुनिक मानव जीवनय् व्याप्त विसंगत स्थितिया चित्रण प्रयाप्त मात्रां जुयाच्वंगु दु । कथानक योजना व चरित्र चित्रणय् अस्वाभाविकता व असंभव दुगु शंका यायेगु थाय् दुसां थुकियात उपन्यासकारया हे विशेषता धायेबलय् बांला: जुइताया ।

## सन्दर्भ धल:

१) मल्ल, कमल प्रकाश, सिक:मिया स्वाने, ये॑: नेपालभाषा परिषद्, १०९८ ।
२) श्रेष्ठ, प्रो. माणिकलाल, समालोचनाया सिद्धान्त, ये॑: च्वसापासा, १०८८ ।
३) शर्मा, नरेन्द्रदेव प्रयोगवाद, कानपुर: अनुसन्धान प्रकाशन, १९७४
४) शर्मा पौड्याल, हीरामणि समालोचनाको बाटोमा, पर्वत: इन्दिरा शर्मा पौड्याल, २०४१ ।
५) तिवारी, वरुणकुमार मनोविज्ञानका प्रवर्तकहरू, काठमाडौं : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान, २०३५ ।

[राजमति बा:पौ, २०४९ मंसीर १ गते]



# धुस्वां साय्मिया
# नेपालभाषाया उपन्यास झिगू जक दु

धुस्वां साय्मि कवि, कथाकार, नाटककार, उपन्यासकारया रूपय् प्रसिद्ध लेखक ख: । वय्क:या व्यक्तित्व उपन्यासकारय् दक्वसिबें अप्व: थिनाच्वंगु दु । उकिं वय्क:यात कवि, कथाकार, नाटककार धायेगु स्वयां उपन्यासकार धुस्वां धायेगु प्रचलन दुगु ख: । थथेया कारण वय्कलं दक्वसिबें अप्व: उपन्यास च्वयादिल ।

'नेपाल ऋतुपौ' ल्या: ६८ स पिदंगु 'झीगु उपन्यास साहित्यया स्थिति' धइगु लेखय् जिं धुस्वां साय्मिया नेपालभाषाया उपन्यास ल्या: झिनिगू थुकथं बिया- १] मिसा २] मतिना ३] पासा ४] गंकी ५] पल्पसा ६] मय्जु ७] फिस:या लिस: ८] माखा ९] जि म्वाति जि सत: १०] अगति ११] निभा: १२] तिसा ।

थथे वय्क:या सफूयात उपन्यास धका: निर्णय यानागु थुपिं फुक्कं जि थ:म्हेसिनं हे अध्ययन याना मखु । दक्वसिबें न्हापां डा. कमलप्रकाश मल्लया 'घ्वाना सफूया धल:' व 'आशा सफू कुथि' इ दुगु रेकर्डया आधारं जक तयागु ख: । अथे धइगु 'घ्वना सफूया धल:' व, आशा

सफू कुथि' इ च्वय् न्ह्यथनागु धुस्वां साय्मिया फुक्क उपन्यासत धलखय् लाका:त:गु दु ।

जब जि धुस्वां साय्मिया नेपालभाषाया उपन्यासत धा:गु फुक्क स्वया, अवले जित: तिक्क मिन- 'मय्जु' सफू यात छाय् उपन्यास धाल ? छाय्धा:सा 'मय्जु' या दुने लानाच्वंगु अध्यायत छगू अध्यायलिसे मेगु अध्याय न घटनाक्रम स्वानाच्वंगु दु, न पात्र हे मदिक्क वइच्वंगु दु । छगू अध्यायलिसे मेगु अध्याय नं विल्कुल हे फुक्क हे दृष्टि बिस्कं बिस्कं खनेदु । उपन्यासया लक्षणय् ला छगू अध्यायलिसे मेगु अध्यायया घटनाया तारतम्य व पात्रया चित्रण मदिक्क जुयाच्वनी ।

मेगु तिक्क मिगु खँ 'फिस:या लिस:' व 'माखा' उपन्यास निगू बिस्कं बिस्कं उपन्यासत मखु । 'माखा' उपन्यासया ह्लापांगु छगू अध्याय जक 'फिस:या लिस:' ख: । अथे धका 'माखा' उपन्यासया ह्लापांगु छगू अध्याय थें दुरूस्त थ्व 'फिस:या लिस:' उपन्यास जुयाच्वंगु मदु । 'फिस:या लिस:' उपन्यासय् दुने लानाच्वंगु ध्याराग्राफत जक 'माखा' उपन्यासय् लिकयात:गु दु अले छुं भती लिकायेगु व तनेगु ज्या यानात:गु दु । बस्, थ्व निगू उपन्यासया दुने भिन्नता खनेदुगु थुलि हे ख: । थुलि पाकेवं हे उपन्यासया संख्या अप्व: दइगु ख:सा धुस्वां साय्मिया उपन्यास यक्व अप्व: दयेके ज्यू ।

'मय्जु' सफूतिइ थुकियात बाखं अथवा उपन्यास धका: गनं सफूया परिचय बियात:गु मदु । उकिं जित: मती च्वन अथेसा 'मय्जु', 'फिस: व लिस:' व 'माखा'या च्वमि धुस्वां साय्मिजुयागु हे बिचा: कायेगु बांलाइ ताया । अले जि वय्क:याके न्यना, 'छि छिगु 'मय्जु' सफूयात उपन्यास धायेगु यानादिया लाकि बाखं संग्रह ?'



वय्कलं 'बाखं संग्रह' धका: धइदिल । अले जि न्यना -'थुकिइ छपु छपु बाखं ला 'छिगु छगू छगू उपन्यासया छगू छगू अध्यायपाखें लिकया त:गु खनेदु नि ?'

वय्कलं 'ख:' धका: धइदिल लिसें वय्कलं "थथे उपन्यासया अध्याय लिकया: अमृता प्रीतमं नं बाखं संग्रह पिकयात:गु दु" धका: धइदिल । वय्कलं धइदिलकि प्रकाशित उपन्यासया छगू छगू अध्याय लिकया: बाखंयागु रूप बिइगु थ:त व अध्याय य:गुया परिचय बिइगु ख: ।" 'मय्जु' प्रकाशित जुइ धुंका: लिपा तिनि प्रकाशित जूगु उपन्यासया अध्याय नं 'मय्जु' बाखं संग्रहलय् लानाच्वंगु दुगुलि स्पष्ट जुइत न्यनाबलय् वय्कलं धइदिल– "उपन्यास धका: च्वयातइगु उपन्यास प्रकाशित जुइन्ह्य: तनीगु आपालं सम्भावना दु । जिगु नं उपन्यास च्वये धका: च्वयातया:गु अपूर्ण जुयाच्वंगु तंगु दु । उकिं मतंकेया निम्ति नं छगू अध्याय जूसां प्रकाशित याना तयागु ख: । प्रकाशित याये मज्वंगु उपन्यासया छुं अंशत जिगु तंगु दु ।"

स्पष्ट जू, धुस्वां साय्मिजुया 'मय्जु' उपन्यासया १०७८ 'गंकी' या ह्लापांगु अध्याय ख: । 'मय्जु १०७७' 'मतिना' उपन्यास दुनेया छगू अध्याय ख: । 'मय्जु १०७९' नं वय्क:या धापूकथं वय्क:या हे छुं उपन्यासं लिकयात:गु ख: । थुकथं स्पष्ट जू धुस्वां साय्मिया 'मय्जु' सफू उपन्यास मखु, 'बाखं पुच:' ख: । उकिं छगू उपन्यास उपन्यास मखुबले वय्क:या उपन्यास झिनिगू मखु झिछगू जक खनेदत ।

आ: 'फिस:या लिस:' व 'माखा' उपन्यासया खँ वइ । ह्लाच: च्वय् धयाथें जि धुस्वां साय्मियाके न्यना-'छिगु' 'फिस:या लिस:' उपन्यास छिगु 'माखा' उपन्यासया छगू अध्याय जक जुयाच्वंगु खनेदु । थुकिया बारे स्पष्ट याना दिइल कि ?'

वय्कलं धइदिल- 'फिस:या लिस:' उपन्यास जि थ:म्हं हे छापय् याना थकागु ख: । लिपा जि भारतय् वनाबलय् उगु सम्पूर्ण उपन्यास

रत्न स्पुतक भण्डारं छापे या:गु ख: । ह्लापांगु उगु उपन्यासया नां 'फिस:या लिस:' ख: 'माखा' मखु । 'फिस:या लिस:' स्वयां लिपा रत्न पुस्तक भण्डारं 'माखा' पिका:बलय् संशोधन याना: पिका:गु ख: ।

थुकथं स्पष्ट जुल-धुस्वांया 'फिस:या लिस:' व 'माखा' निगू बिस्कं बिस्कं उपन्यास मखु, । उकिं निगू उपन्यास धका: धाये मछि, उकिं छगू जक उपन्यासकथं ल्या:खाये माल ।

थुकथं अध्ययन यायेबलय् धुस्वां साय्मिया उपन्यास 'मिसा' उपन्यास निसें 'तिसा' उपन्यास तक झिनिगू दु धका: डा. 'मल्लया ध्वाना सफूया धल:, आशा सफू कुथिया धल: व जिगु थ:गु हे ह्लापाया उपन्यासया धल: गल्ति जुया: वय्क:या उपन्यास संख्या झिनिगू जूवन । वास्तवय् धुस्वां साय्मिया नेपालभाषा उपन्यास झिनिगू मखु, झिगू जक ख ।

[विश्वभूमि ह्निपौ, ने. सं. १११६ लिल्लागा: ५ (२०५२ माघ २६ शुक्रबार) पिदंगु ।]



# छुं वार्णिक छन्द सीकेगु तरीका

'छन्द' शब्द संस्कृतया 'छद्' धातुपाखें दुगु ख: । 'छद्' धातुइ 'असुन' प्रत्यय च्वनीबले 'छन्द' शब्द जुइ । 'छद्' या अर्थ न्ह्याइपुगु, चिइगु अले रक्षा यायेगु ख: । थुगुकथं छन्दया माध्यमं कविता न्ह्याइपुसे च्वनी । छन्दं भावयात निश्चित लागाय् चिनाबी ।

आख:, आख:या ल्या: अले क्रम, मात्रा, मात्राया ल्या: व यति गति आदिया विशिष्ट नियम दुने चिनात:गु पद्य रचनायात 'छन्द' धाइ । थ्व 'छन्द' शब्द दक्कसिबे ह्लापां ऋग्वेदय् न्ह्यथनात:गु ख: ।

नेपाली बृहत शब्दकोश कथं –यति, गति व लय् मिले जूगु वर्ण, मात्रा आदिया ल्याखं पद्यया रचना याइगु छगू निश्चित दापू वा रूप अथवा उगुकथं निर्माण जुइगु थीथी कथंया विशिष्ट वाक्य 'छन्द' ख: । थ्व छन्दया नियमया वर्णन दुगु शास्त्र अर्थात् छन्दया लक्षण व दसु बियात:गु विषययात 'छन्द शास्त्र' धाइ ।

छन्दया प्रकार- छन्द निगू प्रकारया दु– १) वार्णिक छन्द २) मात्रिक छन्द । वार्णिक छन्द 'वर्ण' शब्द पाखें दुगु ख:सा मात्रिक छन्द ख: । उकिं 'वर्ण' अथवा आख:या लिधंसाय् दुगु छन्द 'वार्णिक छन्द' ख: । अथे हे मात्राया लिधंसाय् दुगु छन्द 'मात्रिक छन्द' ख: । थ्व लेखया मू कुत: वार्णिक छन्दया छुं प्रकारया जक परिचय बिइगु जूगुलिं थन मात्रिक छन्दया चर्चा मयाये ।

वर्ण अथवा आखः निगू प्रकारया दु– १] ह्रस्व २] दीर्घ । 'छन्दशास्त्र'य् ह्रस्वयात 'लघु' व दीर्घयात 'गुरू' धायेगु चलन दु । लघु वर्णया निम्ति '।' थुगु चिं व गुरू वर्णया निम्ति 'S' थुगु चिं प्रयोग याइ ।

उच्चारण यायेबले भतिचाजक ई काइगु वर्ण अथवा आखःयात लघु धाइ । लघुया लक्षण थुकथं दु-

१) अ, इ, उ, ऋ स्वर वर्ण
२) अ, इ, उ, ऋ स्वर वर्ण दँगु व्यञ्जन वर्ण । गथे–क, कि, कु, कृ ।
३) चन्द्रविन्दु चिं दुगु आखः गथे- सँ, खँ, जँ, तँ इत्यादि नं लघु हे खः ।

उच्चारण यायेबले लघु-वर्ण स्वयां अप्वः ई काइगु वर्ण वा आखःयात 'गुरू' धाइ । झी महाकवि सिद्धिदासं लघुयात 'चीग्व' व गुरूयात 'तग्वः' धायेगु यानादिल । गुरू या लक्षण थथे खः-

१) आः, ई, ऊ, ॠ, ए, ऐ, ओ, औ स्वर वर्ण
२) आ, ई, ऊ, ॠ, ए, ऐ, ओ, औ स्वर वर्ण दँगु व्यञ्जन वर्ण गथे- का, की, कू, कॄ, के, कै, को कौ ।
३) न्ह्यःनेया लघु आखलं लिउनेया आखः सालाकाल धाःसा गथे-विश्वास । थ्व आखःयात 'विश्+वास' याना: उच्चारण थात कि 'विश्' आखः गुरू जुइ । अथे हे भच्चा, सिक्क, सन्द, तस्सः, इत्यादि शब्दया ह्लापांगु आखः गुरू खः ।
४) शिरबिन्दु '·' दुगु आखः नं गुरू हे खः । गथे- छं छां तं थें छुं छां द्वं थें
५) बिसर्ग ':' या न्ह्यःनेया आखः गथे- दुःख, आखः, ससःखलः इत्यादि, नं गुरू खः ।
६) हरेक ङ्वःया दक्कसिबे ल्यूनेया आखः लघु रूप जूसां फुक्कं गुरू हे जुइ ।



वार्णिक छन्दय् दँगु ङ्वःयात 'चरण' अथवा पाद धाइ । प्रत्येक ङ्वलय् उत्ति हे वर्ण अथवा आखः दयाच्वनी । थुकिया गणया निश्चित आधारय् वर्ण अथवा आखः उत्ति यानातइ ।

'गण' धयागु स्वंगः वर्ण वा आखःया छपुचः खः । गण च्याथी दु । प्रसिद्ध गणसूत्र- 'या मा ता रा ज भा न स ल गा' खः । थ्व गणसूत्रकथं च्याथी गण थुकथं खः–

| गण प्रकार | लघु–गुरूचिं | गण प्रकार | लघु–गुरूचिं |
|---|---|---|---|
| १) यगण | । S S | ५) जगण | । S । |
| २) मगण | S S S | ६) भगण | S । । |
| ३) तगण | S S । | ७) नगण | । । । |
| ४) रगण | S । S | ८) सगण | । । S |

गणसूत्र कण्ठ वयेकेत अःपुगु मेगु सूत्र खः- भज समय रतन । थ्व गण सूत्रकथं गण सीकेगु ज्या याये-

| | |
|---|---|
| १) भगण – S । । - वैतिनि | ५) यगण । S S विश्वया । मजूसे |
| २) जगण – । S । - सरासु | ६) रगण S । S याकनं । चेतना |
| ३) सगण -। । S–फलचा । मतिना | ७) तगण S S । आधार । मालेगु |
| ४) मगण-S S S–आपालं । मांभासं | ८) नगण । । । इमिगु । मसल |

वार्णिक छन्दया छुं नं ङ्वलय् । पादय् । अथवा चरणय् स्वंगः स्वंगः आखः ज्याना: नं छगः वा निगः आखः ल्यंवल धाःसा 'ल' पाखें लघु (।) व 'ग' पाखें गुरु (S) या संकेत याइ ।

छन्दोबद्ध कविता च्वनेबले गनं गनं छगू ङ्वः पाद अथवा चरण दुने हे थाय् थासय् दिइमाःगु थाय् दुसा गनं दि हे मद्यूसे च्वनेमाःगु नं

ङ्व: पाद अथवा चरण दु। कविता ब्वनेबले छगू चरणय् हे दिइमा:गु थाय्यात 'यति' धाइ, मद्यूसे ब्वनेमा:गु स्थितियात 'गति' धाइ।

आ: थन छुं वार्णिक छन्द सीकेगु कुत: याये।

## १) अनुष्टुप् छन्द–

थ्व छन्दया ङ्वलय् च्याग: वर्ण वा आख: दइ। विषम ङ्व:या न्हय्ग:गु आख: 'गुरू' जुइ। अथे हे सम ङ्व: अथवा पाद अथवा चरण न्हयग:गु आख: 'लघु' जुइ। प्रत्येक ङ्व:या न्याग:गु आख: 'लघु' जुइ, खुग:गु आख: 'गुरू' जुइ। गंथे –

फुक्कं पादे लघु न्याग:, खुग:गु गुरू जूलसा ।।
लक्षणं थुलि जूसा सो अनुष्टुप् छन्द धा थ्व का ।।

[सरल छन्द बोध व सूक्ष्म छन्द, पौ-२]

सुरवीर महा धीर जूगु रेखा ह्लिला च्वन
अभिमान अहङ्कारयुक्त रेखा सुला च्वन।

['जयप्रकाश' महाकाव्य, पौ-१५]

## २) शिखरिणी छन्द–

थ्व छन्दय् 'य म न स भ' गण दइ। प्रत्येक ङ्वलय् १७ ग: आख: दइ। दक्कसिबे लिपा लघु छग: व गुरू छग: दइ। खुग: व झिछग:गु आखलय् यति दइ। थुकिया चिं थथे जुइ–

I S S   S S S   I I I   I I S   S I I   I S

न्ह्यवोनेय।गूका चिकिगल जुई आखल श्वका ।।
वयांली न्यागो दँ ततगल चिकीगो उलितुका ।।



ह्नं दँ तग्वोगू निगल चिकिगोगू स्वँगल का ।।
छगो तग्वो लीपा शिखरिणि धका छन्द जुलका ।।

[सरल छन्द बोध व शूक्ष्म छन्द, पौ-१६

शकुन् वागीशा छी खुसि सिथस दीया दिल छिनं
ज्वना थाना वीणा सफुलि जपमाला अन छिनं
पियारी छी विद्या गुह्य जनन बोनी उह्म ह्नं
सदाकालं याना छिगु भजन चां ह्निं मन मनं।

['सत्यसती' खण्डकाव्य, पौ-१

## ३) मालिनी छन्द–

थ्व छन्दय् 'न न म य य' गण दइ। थुगुकथं थ्व छन्दया प्रत्येक ङ्वलय् १५ आख: दइ। च्याग:गु आखलय् यति दइ।

I I I   I I I   S S S   I S S   I S S

खुगल दइव चीगो दँ तगोगू श्वगोका ।।
चिकिग्वल छगलं का दँ तगोगू निगोका।।
छगल दइव चीगो दँ तगोगू निगोका ।।
सियकि थनस नामं मालिनी छन्द थो का ।।

[सरल छन्द बोध व शूक्ष्म छन्द, पौ–१४]

थुलि जित बिय धासा ह्लावने जी वना का
ऋतु ऋतु पतिकं तुं धावने जी वना का,
चिज बिज बिय मासां जीं बियाओ ह्येका
जिगु भर थुकियागू ओ मिसा जीं ह्ये का।

['सत्यसती', पौ–३]

## ४) वसन्ततिलका छन्द–

थ्व छन्दय् 'त भ ज ज' गण व निग:गुरू दइ, थुकथं थ्व छन्दया प्रत्येक ङ्वलय् १४ आख: दइ ।

SSI SII ISI ISI SS
दँका छगू तगण नं, भगणं छगू का ।।
हानं दई जगण नं, उकिसं निगूका ।।
तग्वो निगो दइ हानं, लिउने श्वका ह्लां ।।
धाये वसन्ततिलकं, थुगु छन्दया नां ।।

[सरल छन्द बोध व शूक्ष्म छन्द, पौ-१३]

मायावती वन व कान्तिपुरस हानं
सत्येसती च्वन गन वन छेँस हानं,
माजूह्मसें सिइ धका तल तोह मेगू
आखे हकी जित थनं मदुगु जि लेगु ।

['सत्यसती' पौ–२७]

## ५) श्रग्धरा छन्द–

थ्व छन्दय् 'म र भ न य य य' गण दइ । उकिं थ्व छन्दय् २१ आख: दइ । प्रत्येक ङ्व:या न्हय्ग:गु आखलय् यति दइ । उकिं थ्व ङ्वलय् स्वथाय् यति दइ ।

SSS SIS SII III ISS ISS ISS

तग्वो दै पेगलंका चिकिगलगु छगो दै तगोगू निगोका
हानं दैका खुगोतं चिकिगलगु अनं दै निगो नं तगो का
हानं दैका स्व चीग्गो निगल ततगलं दै चिगोगू छगोका



हानं दैका तगोगु निगल उकिसन श्रग्धरा छन्द थोका

(सरल छन्द बोध व शूक्ष्मछन्द, पौ–१७)

नानी लीलावती न्यो थनस जिन कने धर्म नीतीस धागु
न्यो ह्लां छं मन्तयावो अति हित जुयिगू स्त्रीजनं सीक्यमागु
नेना जीनं तया दू अति हितगु खँ नं छंत न्यंका बियेका
संखज्योति महाजन् ललितपुरस दू मोह जालेस लाह्म ।

## ६) शार्दूलविक्रीडित छन्द–

थ्व छन्दय् 'म स ज स त त गु' धका: खुगी गण व छग: गुरू दया: छगू ङ्वलय् १९ आख: दइ । प्रत्येक ङ्व:या न्हय्ग:गु व झिंनिग:गु आखलय् यति दइ ।

SSS IIS ISI IIS SSI SSI S

तग्वो दै स्वँगलं निगो चिकिगलं दैका तगोगु छग: ।।
चीगो दै छगलं हनं तवग्वलं चीगोगु दैका स्वँग: ।।
तग्वोगू स्वगलं अनंलि चिचिगो तग्वो निगो दै हनं ।।
चीगो दै छगलं छगो तवग्वलं शार्दूलविक्रीडित नं ।।

(सरल छन्द बोध व शूक्ष्म छन्द, पौ–१६)

नेने ला छिन थौं जिगू खँ भति छुं तंचाय् म्वा ह्लां छि नं
आ छू याय छिनं सिनावन मिजं त्यासेह्म सीया जिनं,
ह्ला ओया जिन छी मिजं छह्मसित ओने योला धका:
नानी सत्यसती कने छिन जिनं थोका मिजं सो धका: ।

(सत्यसती, पौ-४)

## ७) मन्दाक्रान्ता छन्द–

थ्व छन्दय् 'म भ न त त गु गु' धका: गण न्याथी व गुरू निग: दया: १७ आख: दइ, प्रत्येक इ्व:या प्यग:गु। खुग:गु व न्हय्ग:गु आखलय् यति दइ। उकिं थ्व इ्वलय् स्वथाय् यति दइ–

S S S  S । ।  । । ।  S S ।  S S ।  S S

न्ह्योने दैका प्यगल ततगो वंलि न्यागो व चीगो ॥
वंलि दैका निगल ततगो दै छगो का व चीगो ॥
दैका बीचे छगल चिकिगो सीकि तग्गो प्यगोका ॥
मन्दाक्रान्ता थुगु जुल धका सीक्य मालं थ्व सोका ॥

[सरल छन्द बोध व शूक्ष्म छन्द, पौ-१५

"ह्लि नीक: हे लिगिलिगि श्वखाय् भूतलं ब्वैगु ज्वीमा,
नेपा:गा: हे जलथल कथं च्वापु नाया त्वप्वीमा,
मंत्री, काजी, गुरू, तिरि, प्रजां योग्य 'राजा' मध्राय्मा,
याना– संकल्प तर थन जिं प्राण वोंसां ज्वनी, का !"

['जयप्रकाश' महाकाव्य, पौ-४५]

## ८) भुजङ्गप्रयात छन्द–

थ्व छन्दय् 'य य य य' गण दइ। उकिं थ्व छन्दया प्रत्येक इ्वलय् १२ आख: दइ।

। S S  । S S  । S S  । S S

ह्लापांया चिकीगो निगोगो तवोगो ॥
थुगू थें दईकां प्यथीकं अहो सो ॥



मनं छं सियेका तया ती श्वया का ॥
भुजङ्गप्रयातं धका नां थ्वया का ॥

(सरल छन्द बोध व शूक्ष्म छन्द, पौ-१२)

किच: थें व 'श्री' या जुया वोह्य ल्यूल्यू
'च्वसा' या छु ज्वी थें ? थ्व धाय्म्वा सिहे स्यू !
अकें 'अन्त' ज्वी न्ह्यो च्वसा थात, बिन्ती
गनं छुं व द्वोंसा जुया ह्लां 'जि' प्रार्थी !

('जयप्रकाश' महाकाव्य, पौ-१२५)

## ९) द्रुतविलम्वित छन्द–

थ्व छन्दय् 'न भ भ र' गण दइ। उकिं थ्व छन्दया प्रत्येक इ्वलय् १२ आख: दइ।

। । ।  S । ।  S । ।  S । S

ह्लयवस चीग्वलगू श्वलं दई ॥
भगण नं उकिसं निथिकं दई ॥
रगण दै छथिकं लिउने हनं ॥
द्रुतविलंवित नां थुगु छन्द नं ॥

(सरल छन्द बोध व शूक्ष्म छन्द, पौ-९)

अन छको वनसा छिगु सो गुणं
लुइक रेशमया अति भिंगु नं

परसि फारसिया लन साटन
जनिख मल्मलया बिय जीं थन ।

('सत्यसती' खण्डकाव्य, पौ–३)

## १०) तोटक छन्द–

थ्व छन्दय् 'स स स स' गण दइ । उकिं थ्व छन्दया प्रत्येक झ्वलय् झिनिग: आख: दइ ।

I I S I I S I I S I I S

निगलं चिकिगो तवगोगु छगो ॥
प्यथिकं दइका थुगु जोगु स्वसो ॥
गननं खनसा थुनु ज्ञान दयकी ॥
थुगु तोटक छन्द धका सियकी ॥

(सरल छन्द बोध व शुक्ष्म छन्द, पौ–९)

लिमला थुकथं जुजुया अति नं
सुखया किचले जुजु ला: अथनं
शिव, सत्य व सुन्दर ह्वोगु जुया
नव निर्मित छेँ अति उच्च कना !

['जयप्रकाश' महाकाव्य, पौ-९४]

## सन्दर्भ धलः

१. थापा, डा. हिमांशु, साहित्य-परिचय, दोश्रो संस्करण, काठमाडौं: साझा प्रकाशन,. वि. सं. २०४२ ।



२. वर्मा, डा. धीरेन्द्र, [ सं ], हिन्दी साहित्य कोश, तृतीय संस्करण, वाराणसी: ज्ञानमण्डल लि. ई. सं. १९८५ ।

३. लाकौल, बैकुण्ठ प्रसाद, रस, छन्द व अलंकार, येँ: पासामुना, ने. सं. १०९८ ।

४. सिद्धिदास, सरल छन्द बोध व शूक्ष्म छन्द, कालिम्पोङ: एस. पी. उपासक, ने. सं. १०९१ ।

५. सिद्धिदास, सत्यसती, स्वक:गु, कान्तिपुर: लुमन्ति खल:, ने. सं. ११०५ ।

६. जोशी, सत्यमोहन, जयप्रकाश, कान्तिपुर: च्वसापासा, ने. सं. १०७५ ।

# महाकाव्यया परम्पराय् सत्यमोहन जोशीजुया 'जयप्रकाश'

काव्ययात वंधया दृष्टि प्रवन्ध काव्य व निर्वन्ध अथवा मुक्तक काव्य कथं विभाजन यानात:गु दु । प्रवन्ध काव्यय् बाखंया क्रमबद्धता व तारतम्यता दयाच्वनी । अथे हे वर्णनया प्रधानता दयाच्वनी । प्रवन्ध काव्ययात महाकाव्य व खण्डकाव्य धका ई. स. ७ गू शदीयाह्म संस्कृत साहित्याचार्य रूद्रतं यात ।[1]

संस्कृत–साहित्यय् दक्कसिवें ह्लापां श्लोकबद्ध काव्य 'रामायण' यात आदिकाव्य व वाल्मीकियात आदिकविकथं हनात:गु दु । विद्वान्‌पिनिगु तर्ककथं 'रामायण'या रचना ई. पू. ५०० दँ ह्लापा हे जुइ धुंकूगु व अथे हे महाभारतया रचनाकाल ई. पू. ५०० दं निसें ४०० तकया दुने जूगु ख: ।[2]

पाश्चात्य साहित्यय् दक्कसिबे पुलांगु महाकाव्य ग्रीकया मिखां

१. डा. धीरेन्द्र वर्मा [सं], हिन्दी साहित्य कोश, भाग १, तृतीय संस्करण, [वाराणसी: ज्ञान मण्डल सं. १०८५] पौ ४०४ ।

२. डा. रमाशंकर त्रिपाठी, प्राचीन भारतका इतिहास, [वनारस: नन्द किशोर एण्ड ब्रदर्श, १९५६] पौ, ४९–५३ ।



खंह्म महाकवि होमरयागु अमर रचना 'इलियड' व 'ओडिसी' ख: । थुगु कृतितय्‌गु रचना सम्भवत: ई. पू. झिगूगु शदीपाखे जूगु अनुमान दु ।[3]

कुमार बहादुर जोशीया धापूकथं पूर्वीय साहित्यय् वाल्मीकिया 'रामायण' व व्यासया 'महाभारत' दक्कसिवे पुलांगु ख:सा पश्चिमय् होमरं च्व:गु 'इलियड' व 'ओडिसी' दक्कसिवे पुलांगु ख: । बाल्मीकिं च्व:गु 'रामायण' व व्यासं च्व:गु 'महाभारत' [मूल] थ्व निगुलि महाकाव्यया रचना बुद्ध स्वयां ह्लापा अर्थात् ई. पू. ५०० दँ स्वयां ह्लापा जूगु व 'इलियड' व 'ओडिसी' महाकाव्यया रचयिता होमर अनुमानत: ई. पू. गुंगूगु व झिगूगु शदीया दथुइ ख: । थुकथं स्वयेबले थौंस्वयां नीन्यास:- स्वद्व: दँ न्ह्योनिसें संसारय् महाकाव्यया प्रचलन दुगु सीदु ।[4]

थुलि प्राचीनतम् महाकाव्य विधा नेपालभाषा साहित्यय् महाकवि सिद्धिदास अमात्यजुया 'सिद्धिरामायण' महाकाव्य निसें तिनि खने दत । थ्व महाकाव्यया परिचयात्मक च्वसुइ थुकिया बारे झी महाकवि चित्तधर 'हृदय' जुं थथे धँदिल– "थ्व वय्‌क:या सफूमध्ये दक्कले त:धंगु सफू ख: । थुकि ह्लय्‌गुलि काण्ड दुगु जुया नं गुगुं रामायणया तप्यंक अनुवाद मखु, थ:गु हे तालगु । प्रत्येक काण्डे अनेक वार्णिकछन्दं च्वयात:गु श्लोक दु । ... ... हानं प्रत्येक काण्डे २००, ३००, ४००, ७०० तक न श्लोक दु । उकि थुकियात महाकाव्य जक मधा:से 'रामायण' धाये हे त्व: ।[5] थुलि महत्वपूर्ण महाकाव्य आ:तकं पिमदंनि । पिथनेगु कुत: गनं पाखें जुयाच्वंगु मदु । उगु महाकाव्यया रचयिता महाकवि सिद्धिदासया

३. नगेन्द्र शर्मा, 'ग्रीक साहित्य,' विश्व साहित्यको रूपरेखा [काठमाडौं: नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान, २०३०]; पौ १७० ।

४. कुमार बहादुर जोशी, महाकवि देबकोटा र उनका काव्य, [काठमाडौं: सहयोगी प्रकाशन, २०३१] पौ १६०

५. चित्तधर 'हृदय', झीगु साहित्य, [कान्तिपुर: नेपालभाषा परिषद, १०७४] पौ ४३ ।

'सालिक' तयेगु खँ हयेफुसा सफू पिकायेगु बिचातकं छाय् मयात खः, मस्यू ।

थथे नेपालभाषा साहित्यय् महाकाव्यया प्रादुर्भाव जूगु आपालं लिपातिनि जूगु खँय् समालोचक प्रो. माणिकलाल श्रेष्ठजुं थःगु बिचाः थथे प्वंकादिल–

नेपालभाषा साहित्यय् ह्लापा महाकाव्यसिकं नाटके अप्वः महत्व बिइगु परम्परा दु । ततःधपिं कविपिनि मनं तुनीगु आकांक्षा हे छगू स्यल्लागु नाटक च्वयेगु– उजोगु नाटक, गुगुलि नृत्य, म्ये व सम्वाद स्वतां दुथ्याः । थुकथं साहित्य व नितां दुथ्याःगु, अले स्वयेगु व न्यनेगु नितां गुण ल्वाकज्याःगु काव्य च्वयेगु हे इमि इच्छा । मल्ल-शासनकालय् जुजुपिनि नापं थः नां प्रसिद्ध यायेत छगू नाटक च्वयेगु इच्छा याइगु । सिद्धिनरसिंह मल्लया 'नृसिंह अवतार' जयप्रकाश मल्लया 'रत्नेश्वर प्रादुर्भाव' थ्व हे प्रेरणां पिहाँवःगु खः । थ्व परम्पराकथं शाह जुजु राजेन्द्र वीर विक्रम शाहदेवं 'महासत्व' नाटक च्वःगु खः गुगु प्राचीन ग्रीकया 'त्रासदी' नाप आपाः हे ज्वःला । नाटकय् अप्वः जोड बिइगु परम्परां यानाः नेपालभाषा साहित्यय् ह्लापा महाकाव्य आपाः खनेमदु । राणा शासन कालय् राणा विरोधी जन-आन्दोलन लिसेलिसें नेपालभाषा साहित्यया पुनरूत्थान नं जुसेंलि नेपालभाषाय् संस्कृत-साहित्य व अंग्रेजी साहित्यया प्रभाव वल । नेपालभाषाय् महाकाव्यं संस्कृत पाखेया प्रवाह ज्वन ।[6]

सिद्धिदास अमात्यया 'सिद्धिरामायण'या 'किष्किन्धा काण्ड' छगू काण्ड जक आःतकया दुने प्रकाशित जुयाः 'सिद्धि रामायणया' सम्पूर्ण काण्ड प्रकाशित मजूनि । थ्व महाकाव्य लिपा महाकवि चित्तधर 'हृदय'या 'सुगत

६. प्रो. माणिकलाल श्रेष्ठ, समालोचनाया सिद्धान्त, [काठमाडौं: च्वसापासा, १०८८], पौ ७४-७५



सौरभ' [१०६९], धर्मरत्न 'यमि'या 'अर्हत्‌नन्द' [१०७२], सत्यमोहन जोशीया 'जयप्रकाश' [१०७५] व अरनिकोया 'श्वेत-चैत्य' [११०४] थुकथं न्यागू महाकाव्यत नेपालभाषां पिदन । झीगु साहित्यय् महाकाव्यया सफूत नं न्यागू जक हे खः । थ्व न्यागू महाकाव्य मध्ये सत्यमोहन जोशीजुया 'जयप्रकाश' महाकाव्यं ने. स. १०७५ स 'श्रेष्ठ सिरपाः' प्राप्त यात ।

ने. सं. १०७५ य् च्वसापासां 'जयप्रकाश' महाकाव्य पिकयाः थ्व सफूयाबारे थथे परिचय बिल- 'जयप्रकाश' व महाकाव्य खः, गुगु गुगुं भाषाया महाकाव्य स्वयां क्वमह्युं । थज्याःगु महाकाव्य प्रकाश यायेखंगु च्वसापासाया निम्ति तःधंगु हे भाग्य खः ।

चित्तधर 'हृदय'जुं थ्व सफूया परिचय थुकथं बियादिल- "जितः गुम्हं पासा मेगु छगू महाकाव्य च्व धका धका धाःसा जि वयक:यात थ्व हे लिसः बिइ– श्री सत्यमोहन जोशीजुया 'जयप्रकाश' स्वयादिसँ ।"

थुकथं 'जयप्रकाश' महाकाव्ययात 'श्रेष्ठ सिरपाः' बिल, उगु महाकाव्ययात आपालं च्वछाल । तर उगु महाकाव्यया रचयिता सत्यमोहन जोशीजुयात धाःसा आःतकं 'महाकवि' धायेगु याःगु मदुनि । खला धर्मरत्न 'यमि' जुं नं 'अर्हत्‌नन्द' महाकाव्य च्वयादिल, वयक:यात नं 'महाकवि' मधाः । थुकथं नेपालभाषाया महाकवि धकाः थौंतकं सिद्धिदास अमात्य व चित्तधर 'हृदय' निम्हेसित जक धायेगु यानाच्वंगु दु ।

सत्यमोहन जोशी ३५ दँ दुबले च्वयादीगु थ्व महाकाव्य 'जयप्रकाश' थः मां-बौयात लुमंका श्रद्धां द्वहलपा यानाः थः 'मांयाके छता पवने' शीर्षक तयाः थः मामं थःत मचाबलेनिसें चुप्पा नयाः स्यनाःगु मांभाषां थ्व महाकाव्य च्वयेत थुकथं बिन्ति यानादिल-

मां ! थौं जि थन याय् त्यना मन तया
सयकागु भाषां थ्वहे

स: स: थें कवितां काव्य रचना
भाषा लुमंका थ्व हे
मां ! बिन्ति दु, छिके पवने वर छगू
च्वेत थ्व भाषां यथे
लूथें भाव मने तयालि कलमे
ह्लाहा थ्व संका थ्वथे

वयूक: सत्यमोहन जोशीजुं थ्व महाकाव्यया च्वमिपिन्त थुकथं इनाप यानादिल-

ख्यूँगु कोठासं ख्युंमत च्याका,
काव्यया धारा च्वेगु च्वया, का !
प्रेमया भावं काव्य स्वया ब्यु,
दोष छुं द:सा माफ धयाब्यु !

थथे 'श्रेष्ठ सिरपा:' प्राप्त महाकाव्या बारे सत्यमोहन जोशीजुं हार्दिक इनाप यानादीसां थुकियात कया: आ:तकं छुं अध्ययन या:गु खने मदुनि ।

'जयप्रकाश' शीर्षक तया: जुजु जयप्रकाश मल्लया परिचय बिया: ह्लय्गू शदीयाह्म संस्कृत-साहित्याचार्य रूद्रतया महाकाव्य बारेया लक्षणकथं जयप्रकाशया वंश वृक्ष शीर्षक तया: वैगु वंशया प्रशंसा यानात:गु दु ।

थ्व महाकाव्यया बाखंया स्रोत ऐतिहासिक जुयाच्वंगु दु । थ:गु मां भाषा नेपालभाषा सेवा यायेगु उद्देश्यं थ्व महाकाब्यया रचना जुयाच्वंगु दु ।

रसय् वीर, रौद्र, करूण, श्रृङ्गार, वात्सल्य, भयानक इत्यादि रसत दुथ्याना च्वंगु दु ।



महाकाव्यया नायक जयप्रकाश मल्ल शूर, वीर व धीर जू ।
शुरूइ प्रकृति वर्णन अन्तर्गत यंलागा, कौला, बछलागाया वर्णन दु ।
महाकाव्यया फुक्क सर्ग अनुष्टुप् छन्दय् दु ।

शार्दूलविक्रीडित, इन्द्रव्रजा, मन्दाक्रान्ता, शिखरिणी आदि छन्दं सर्गया अन्त जुयाच्वंगु दु ।

अनुष्टुप्, शार्दूलविक्रीडित, इन्द्रव्रजा, मन्दाक्रान्ता, शिखरिणी, स्वागता, तोटक, द्रुतविलम्बित, भुजङ्गप्रयात आदि गुंगू छन्दया प्रयोग जुयाच्वंगु दु ।

महाकाव्यया शास्त्रीय लक्षणकथं प्रत्येक सर्गया शीर्षक अलग्ग अलग्ग दयेमा: । तर थ्व महाकाव्यय् सर्गया नां मदु ।

महाकाव्य शुरूइ मंगलाचरणया व्यवस्था जुया: सज्जनया प्रशंसा व दुर्जनया निन्दा दयेमा:गु महाकाव्यया शास्त्रीय लक्षणकथं थ्व महाकाव्यय् मदु ।

सर्गया अन्तय् छन्द परिवर्तन जुइमा:गु शास्त्रीय लक्षणकथं थ्व महाकाव्यया न्यागूगु सर्गया अन्तय् छन्द परिवर्तन जूगु मदु । द्यो वा क्षेत्री जुजु महाकाव्यया नायक जुइमा:गु महाकाव्यया लक्षणकथं थ्व महाकाव्य अथे मजूसे मल्ल जुजु जयप्रकाशया शूरता वीरताया प्रदर्शन यायेगु जुयाच्वंगु दु । □

# छुं अलंकार सीकेगु तरीका

झीगु खँल्हाबल्हाय् अलंकार धायेबलय् ह्मयतीगु तिसा धका थू । तर काव्य वा साहित्यय् धा:सा थुकिया अर्थ पा: । तिसा तिइबलय् मनू झ: झ: धाया: बांलाइ थें काव्य वा साहित्यय् अलंकार धायबले थुकियात [काव्य वा साहित्ययात] यँपुक छायेपिया बिइगु धका: थू । वैयाकरणपिनिगु धापूकथं न्ह्याग्गुं वस्तुयागु सौन्दर्य थकयाबिइगु ज्या अलंकार ख: ।

अलंकारं शब्द व अर्थय् छगू विचित्रता हया: काव्य ब्वनीपिं वा न्यनीपिन्त आनन्दया अनुभव याकाबिइ । थथे शब्दय् विचित्रता हयेत व हे वहे आख: वा आख:या पुच: वयांतुं च्वनेमा: । थुकिं पिज्वँगु छगू हे कथंया ध्वनिया तरंगं मनय् आनन्दया संचार जुइ ।

अथे हे अर्थय् बिचित्रता हयाबिइगुलिं नं काव्य ब्वनीपिं वा न्यनीपिन्त विशेष कथंया स्वाद व अर्थय् चमत्कार हया: आनन्द बिइगु ज्या याइ । उकिं काव्य अथवा साहित्यय् अलंकार निथी खनेदु-

१] शब्दालंकार २] अर्थालंकार

शब्दालंकार धैगु काव्यया शब्दचित्र ख: । थुकिं बांबांला:गु शब्दया प्रयोग याना: भाषाय् आकर्षण हया: काव्यया शोभा थकयाबिइगु ज्या याइ ।



अथे हे अर्थालंकारय् काव्यय् अर्थया चमत्कार हया: काव्यया सौन्दर्य थकयाबिइ । आ: थन शब्दालंकारया दसु नापं परिचय बिइगु याये ।

## १) शब्दालंकार

(क) अनुप्रास अलंकार– थ्व अलंकार शब्दालंकारया छगू प्रकार ख: । वहे वहे मिले जूगु आख: बारम्बार प्रयोग जुइगुयात अनुप्रास अलंकार धाइ । वहे वहे आख:या बारम्बार प्रयोगं शब्दय् चमत्कार वया: काव्यया शोभा थकयाबिइ । थ्व अनुप्रास न्याथी दु-

१] छेकानुप्रास:– थीथी आख: व: छगू हे क्रमय् छक: जक दोहरे जुलधा:सा छेकानुप्रास जुइ । गथे-

गन गन रे जि ला, तन तन रे जि ला
गुजु गुजु रे जि ला झुकु झुकु रे जि ला

[कवि दुर्गालाल]

२] वृत्यानुप्रास:– छगः वा छगलं अप्व: व्यञ्जन आख: छक: स्वयां अप्व: प्रयोग जुल कि वृत्यानुप्रास जुइ । गथे-

पिलि पिलि पिलिक्क पल्पसा त्वल

★ ★ ★

तीजक प्रियतम थ्व सिवे तीजक
स:हे मदय्‌क तीजक वा

★ ★ ★

न अन्ति प्वस्य ला: न सलिं गस्य ला:
जीवन हे अय्‌ला: अय्‌ला:

(कवि दुर्गालाल)

३] श्रुत्यानुप्रास:– छगू हे थासं उच्चारण जुगुइ शब्द दोहरे जुयावन धा:सा श्रुत्यानुप्रास जुइ । गथे–

यो जित नं देश यो तर जि मखं जिगु देश गो ?

(कवि दुर्गालाल)

४] अन्त्यानुप्रास:– पद वा चरणया दक्कसिबे लिपाया आख: उत्थें उत्थें च्वंगु वल धा:सा अन्त्यानुप्रास जुइ । गथे-

खिउँसे लुमधं स्वा: व्वया: थौं झीत धैच्वन न्हूगु दं

थ्व, छु हे जुल दँय्‌दसंया छिमि सभा-सम्मेलनं ?

(कवि दुर्गालाल)

★ ★ ★

व छु गल्लि थ्व छु गल्लि मखुंत्वा:या गल्लि रे

पानबत्ती मँयां न्ह्यानाव:गु जंगिसेलया कल्लि रे

५] लाटानुप्रास:– छगू हे अर्थगु वहे शब्दया निक: प्रयोग जुया तात्पर्य जक पात धा:सा लाटानुप्रास जुइ । थ्व अनुप्रासया थजा:गु भेद ख: गुगुली व हे अर्थगु पद हाकनं प्रयोग जूसा उकिया भाव धा:सा छुं छुं पाना हे च्वनी । गथे-

सुपालस दना स्वया प्रभु खोया हल

छिमि प्रभु खोगु मखु खिचा खोया ह:गु ।

खिचा खोगु मखु राजा जिमि स्वामि ख्वल

खोयमते प्रभु स्वामि जिति ग्यंह्म लाइ ।

('सिलु तीर्थ' बाखं म्ये)



(ख) श्लेष अलंकार:- छगू हे शब्दं छगू स्वयां अप्व: अर्थ कन धा:सा श्लेष अलंकार जुइ । छगू स्वयां अप्व: अर्थ दुगु शब्दयात श्लिष्ट धाइ । थजा:गु शब्द प्रयोग यानात:गु अलंकारयात श्लेष अलंकार धाइ । थ्व निथी दु–

१) शब्द श्लेष २) अर्थ श्लेष ।

[१] शब्द-श्लेष:–

ख्वाल जि न:लि, न:लि स्वानं चुलि

नामं जि नेपा: बांला: हिसि बिलिबिलि

(कवि दुर्गालाल)

थन 'नेपा:' शब्दं छगू देशया नां कनाच्वगु दुसा मेगु छह्म ल्यासेया नां नं कनाच्वंगु दु ।

[२] अर्थ-श्लेष:–

घनघोर घटा थन वा !

'घनघोर घटा'या शाब्दिक अर्थ हाकुगु सुपाँय् ख: थुगु अर्थकथं कवि थन हाकुगु सुपाँय्‌यात स:ता:त:गु खनेदु । थुकिया मेगु अर्थ देशय् राजनैतिक परिवर्तन हयेमाल धँगु नं जुयाच्वंगु दु ।

(ग) वक्रोक्ति अलंकार– ''वक्र'' या अर्थ बेक्व: ख: । वक्रोक्तिया अर्थ बेक्व:गु खँ ख: । धाइम्हेसिनं छगू विचारं धा:गु खँयात न्यनीम्हेसिनं मेगु हे अर्थ थुइकीगु वक्रोक्ति अलंकार ख: । थ्व अलंकारयात गुलि आचार्यपिसं शब्दालंकार अन्तर्गत लाकातल सा गुलिसिनं अर्थालंकारय् लाकातल । वक्रोक्ति अलंकार निथी दु-

१) श्लेष वक्रोक्ति-हुंकन श्रीमती च्वनाच्वंगु दु । थन 'श्रीमती' या अर्थ 'कला:' व मेगु छह्म मिसाया 'नां' निगू दु ।

२) काकु वक्रोक्ति- ध्वनि [सः] पाइबलय् छगू हे अर्थया शब्दं नं मेगु हे अर्थ क्यंवनीगुयात धाइ। गथे-झासँ। थुकिया तःप्यंगु अर्थ सुयात श्रद्धापूर्वक थःयाथाय् सःतीगु खः। तर मेगु सलं 'झासँ' धायेबलय् थन मच्वसे ''हुँ'' अर्थ जुइ। थ्व काकु वक्रोक्ति खः।

## २) अर्थालंकार

(क) उपमा अलंकार- सु मनू वा वस्तु नाप मेह्म मनू वा वस्तुया गुण वा स्वभावया समानता क्यनेगु उपमा खः। अथवा उपमान व उपमेय निगू वस्तुयात समान धर्म लनाः ज्वःलात धाःसा 'उपमा अलंकार' जुइ। उपमान, उपमेय, सादृश्यवाचक व धर्म थुपि प्यंगू तत्वत दयाच्वंगु उपमा अलंकार जुलकि 'पूर्णोपमा' व थ्व प्यताय् छता जक पाः जुल कि 'लुप्तोपमा' जुइ।

उपमेय– उपमा बिइ ल्वःह्म मनू वा ल्वःगु वस्तु।

उपमानः– गुह्म मनू वा वस्तु लिसे दाना स्वइ वा समानता क्यनी।

सादृश्यवाचकः- मनू वा वस्तुया दथुइ समानता क्यनाः स्वाइगु शब्द खः।

धर्मः– मनू वा व्यक्तिया दथुइ समानता क्यनीगु गुण वा विशेषता खः। दसु–

वैंगु ख्वाः चन्द्रमा थें बालाः। थन 'वैंगु ख्वाः' उपमेय खः। 'चन्द्रमा' उपमा खः। 'थें' सादृश्यवाचक शब्द खः। 'बांलाः' धर्म खः। उकिं थ्व पूर्णोपमा खः।

छं जि यो थें यो जि नं छ

(कवि दुर्गालाल)

थन 'छं जि' उपमान खः। 'जि नं छ' उपमेय खः। 'यो' निगलं धर्म खः।



झी दने गथे जः दनी, गथे जः न्यनी अथे झी न्यने

(कवि दुर्गालाल)

थन 'झी' निगलं उपमेय खः। 'जः' निगलं उपमान खः। 'गथे' निगलं सादृश्यवाचक खः। 'दने' व 'दनी' अले 'न्यनी' व 'न्यने' धर्म खः।

ज्याथः विश्वामित्रं थें लुखाय् युग वया थौं जित पवनाच्वन

[कवि पूर्ण वैद्य]

थन 'ज्याथः विश्वामित्रं' उपमान् खः। 'थें' सादृश्यवाचक शब्द खः। 'लुखाय् युग वयाः' उपमेय खः। 'थौं जित सताच्वन।' धर्म खः।

ख) रूपक अलंकार- उपमेयलय् उपमानया आरोप जुल कि रूपक अलंकार जुइ अर्थात् मनू वा वस्तु नाप मेह्म मनू वा वस्तु उथें खः, छु मपाः 'व धैगु हे व' धायेगु रूपक अलंकार खः। थुकथं रूपक अलंकारय् निश्चितता दयाच्वनी। थुकी सादृश्यवाचक शब्द 'थें' दैमखु। गथे–

वैंगु ख्वाः हे चन्द्रमा खः

★ ★ ★

संघर्ष खः जीवन, जीवन संघर्ष खः

★ ★ ★

प्रिय, जि कवि खः जिगु कविता छ

छ धैह्म हे जिगु अभिव्यक्ति

ग) समासोक्ति अलंकारः– न्ह्यथनातःगु वर्णन पाखें न्ह्यथना मतःगु खँ कनीगु जुल कि समासोक्ति अलंकार जुइ। 'समासोक्ति'या अर्थ खः चीहाकलं खँ धायेगु। थुकी श्लेष अलंकार नं लाः। दसु-

नगुत सुनावन नभया फिसले

खा हालाहल दूर गलं

ख्वाउँक फय् वल वन्य न्हैं मय्जु

सःताच्वन हुं शैल फुसं

(कवि सिद्धिचरण)

थन मिजंह्म चन्द्रमा जुया ल्यासेह्म चा (रात) याथाय् चच्छि ख्यालि बया: सुथ जूगुलि मयूजु रात (चा) लिसे बिदा काथेत धयाच्वंगु दु। थुकियात चीहाकलं धयाच्वंगु ख: -सुथ जुल।

घ) उत्प्रेक्षा अलंकार:– उपमेयलय् उपमानया संभावना खने दत कि उत्प्रेक्षा अलंकार जुइ। उपमानयात संभावना याना: स्वयेगुया अर्थ उत्प्रेक्षा ख:। उकि न्ह्यब्वयात:गु खँ पाखें न्ह्यब्वया मत:गु खँया संभावना यायेगु जुल कि उत्प्रेक्षा अलंकार जुइ।

'संदेह अलंकार'य् शंका दयाच्वनी। अथे हे 'रूपक अलंकार'य् निश्चितता दयाच्वनी। तर थ्व 'उत्प्रेक्षा अलंकार'य् शंका नं मखु, निश्चितता न मखु, थ्व निगूयां दथुया लँ 'संभावना' कनाच्वनी। थुकिइ मानों, सम्भवत:, कि, अलंकार वाचक शब्द प्रयोग जुयाच्वनी। दसु-

इमिसं थ:गु देश मा: वइ-
न्यंक ख्वालय् बीनिभा: खयेका:
मानो इमिगु देश
पस:या शो-केश दुने ब्वयात:गु दु।
मानों
चून पानात:गु प:खा:या गनं कुचाय्
इमिगु देश पोष्टर थें तिकात:गु दु।
मानों छग: बांला:गु कारय् इमिगु देश
तस्कर थें सुला: सुला: ब्वां वनाच्वंगु दु

(केशवमान शाक्यया 'बिनाच्वंगु पहर सफू'पाखें)



ङ) व्याजस्तुति अलंकार:– निन्दा याना थें याना: प्रशंसा यायेगु व प्रशंसा याना थें याना: निन्दा यायेगु व्याज–स्तुति अलंकार ख:। दसु-

स्तुति निन्दा– छ थें भिंह्म मनू ला सु जक दै !

निन्दा स्तुति– थजा:ह्म अपराधी खुँयात थजा:गु झ्यालखानाय् तयेगु ल्व: मजू। थनं पितिना छोयेमा:।



# झीगु उपन्यास-साहित्यया स्थिति

विश्व-साहित्यय् दक्कसिबे लिपा पिदंगु उपन्यास–साहित्य नेपालभाषा साहित्यय् नं दक्वसिबे लिपातिनि पिदन अर्थात् नेपालभाषाय् काव्य, नाटक, बाखं, निवन्ध इत्यादि साहित्यिक विधात पिदने धुंकाः ने. सं. १०७४ य् धुस्वां साय्मिजुया 'मिसा' उपन्यास पिदनेवं नेपालभाषाय् उपन्यास साहित्यया शुरूवात जुल । उकिं धुस्वां साय्मि नेपालभाषाया न्हापांम्ह उपन्यासकार खः 'मिसा' उपन्यास नेपालभाषाया दक्कसिबे न्हापांगु उपन्यास खः।

मेमेगु भाषा साहित्यया इतिहास अध्ययन यायेबलय् आधुनिक उपन्यास शुरू जुइन्ह्यो परम्परागत उपन्यासया पृष्ठभूमि दयाच्वंगु खनी। तर नेपालभाषाया उपन्यास-साहित्यय् 'मिसा' उपन्यास स्वयां न्हापाया औपन्यासिक परम्परा मदुगुलिं धुस्वां साय्मि हे नेपालभाषाया आधुनिक उपन्यासया जन्मदाता जुयादीगु दु।

उपन्यासकार धुस्वां साय्मिजुं ने. सं. १०७४ निसें शुरू यानादीगु नेपालभाषाया उपन्यास परम्पराय् थौं ने. सं. १११७ थ्यंकाः आपालं उपन्यासकारपिं खनेदत। थौं तक पिदने धुंकूगु मौलिक उपन्यास व उकिया उपन्यासकारपिं आःथन कालक्रमानुसार न्ह्यब्वये–



## नेपालभाषाया मौलिक उपन्यास

| क्र. सं. | ने. सं. | उपन्यासया नां | उपन्यासकार | पिकाक |
|---|---|---|---|---|
| १. | १०७४ | मिसा | धुयास्वाँ साय्मि | च्वसापासा |
| २. | १०७५ | मा | केशवलाल श्रेष्ठ | च्वसापा |
| ३. | १०७७ | मतिना | धूस्वां साय्मि | श्रेष्ठ प्रकाशन |
| ४. | १०७८ | लिथु | धर्मरत्न 'यमि' | श्रेष्ठ प्रकाशन |
| ५. | १०७८ | पासा | धूस्वां साय्मि | श्रेष्ठ प्रकाशन |
| ६. | १०७८ | गंकी | धूस्वां साय्मि | श्रेष्ठ प्रकाशन |
| ७, | १०७९ | पल्पसा | धूस्वां साय्मि | मिला प्रकाशन |
| ८. | १०७९ | मय्जु | धूस्वां साय्मि | मिला प्रकाशन |
| ९. | १०८० | भृकुटी | धर्मरत्न 'यमि' | च्वसापासा |
| १०. | १०८१ | दीपक | राम कुमार 'ह्ये"' | दीपक |
| ११. | १०८३ | ख्वाउँहि | ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य | विप्लवी पुस्तकालय |
| १२. | १०८५ | ह्लाय्कं | ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य | च्वसापासा |
| १३. | १०८६ | फिसःया लिस | धूस्वां साय्मि | भीम प्रसाद श्रेष्ठ |
| १४. | १०८७ | मिलाखों | रत्न बहादुर साय्मि | पासामुना |
| १५. | वि.सं.२०२६ | माखा | धूस्वां साय्मि | रत्न पुस्तक भण्डार |
| १६. | १०९० | आङ्ह्लामो | धर्मरत्न 'यमि' | पासामुना |
| १७. | १०९१ | माखापिखा | जगदीश चित्रकार | च्वसापासा |
| १८. | १०९३ | छ धन्य खः | ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य | सूर्य प्रकाश साय्मि |
| १९. | १०९६ | छि स्याना हत्या | गिरिजाप्रशाद जोशी | अस्तमुनि गुबाःजु |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| २०. | १०९३ | योह्म शत्रु | राज सायमि | एच. आर. तुलाधर |
| २१. | १०९३ | नसफा:गु चा | रामशेखर | च्वसापासा |
| २२. | १०९६ | हाकुतााँ | अरुण सायमि | मिला प्रकाशन |
| २३. | १०९७ | हि प्याःगु सः, केवल प्रसाद कायस्थ | | ग्वंगः सः मुना |
| २४. | १०९७ | स्वः नुगः | ईश्वरानन्द श्रेष्ठाचार्य | लुमन्ति खल: |
| २५. | १०९७ | जःया दुने, केशव नारायण राजोपाध्याय | | युग विजय पुस्तकाल |
| २६. | १०९८ | ज्वाला | मथुरा सायमि | च्वसापासा |
| २७. | १०९८ | कतांमरि | मथुरा सायमि | लुमन्ति खल: |
| २८. | १०९८ | सिलुस्वां | गिरिजा प्रसाद जोशी | उत्तरा सिंह |
| २९. | १०९९ | नसंचा | चिनियालाल वज्राचार्य | पासामुना |
| ३०. | १०९९ | भाजंमिखा | गिरिजा प्रसाद जोशी | पलेस्वां प्रकाशन |
| ३१. | १०९९ | वँ चुमिला | अरुण सायमि | लुमन्ति खल: |
| ३२. | १०९९ | विपात्र | गिरिजा प्रसाद जोशी | लुमन्ति खल: |
| ३३. | १०९९ | हसिना | पद्मरत्न तुलाधर | पलेस्वां प्रकाशन |
| ३४. | ११०० | जिम्वाति जिसत: | धूस्वां सायमि | हःपा: गुथि |
| ३५. | ११०० | ब्वइच्वंगु सुप, रत्न बहादुर सायमि | | ल्याय्ह्म पुचः |
| ३६. | ११०० | वँय्पाजु | दुर्लभलाल सिंह | नेपाल लिपि गुथि |
| ३७. | ११०१ | खों मोह | तुयु बहादुर महर्जन | जयबहादुर महर्जन हिरा बहादुर महर्जन |
| ३८. | ११०२ | अगति | धूस्वां सायमि | लुमन्ति खल: |
| ३९. | ११०३ | गुँसिघाँय् | रत्न बहादुर सायमि | रूवि नेपालभाषा गुथि |
| ४०. | ११०३ | नसना | मल्ल के सुन्दर | पासामुना |



| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| ४१. | ११०३ | पला: ख्वाँय्, दुर्लभलाल सिंह | | नेपाल लिपि गुथि |
| ४२. | ११०३ | यांमिखा | मथुरा सायमि | लुमन्ति खल: |
| ४३. | ११०३ | व गमला थ्व खँथल, गिरिजाप्रसाद जोशी | | त्वाथ: प्रकाशन |
| ४४. | ११०३ | सुपाचं भुगु सर्गः, वसन्त कुमार | | झी झी थ्व: |
| ४५. | ११०३ | हिं बुलाःतःगु पौ, प्रकाश बज्राचार्य | | आनन्दमुनि बज्राचार्य |
| ४६. | ११०४ | ह्याउँस्वां | अरुण सायमि | मिला प्रकाशन |
| ४७. | ११०५ | निभा: | धुस्वां सायमि | देग: ह्मिचा |
| ४८. | ११०५ | मिपुमा | नजरराम महर्जन | साहित्यधुकू |
| ४९. | ११०६ | गुँ पुलेवं | रत्न बहादुर सायमि, | रूवि नेपालभाषा गुथि |
| ५०. | ११०६ | शैली | शशिकला मानन्धर | रूवि नेपालभाषा गुथि |
| ५१. | ११०७ | व ल्वहँ जिइवाला, गिरिजा प्रसाद जोशी, | | रूवि नेपालभाषा गुथि |
| ५२. | १११० | थःथःगु भाग्य | भिमरत्न बज्राचार्य | मिनु वज्राचार्य |
| ५३. | १११० | न्याल्ल ल्यां | गिरिजा प्रसाद जोशी, | प्रसास |
| ५४. | ११११ | म्हाय्मचा | तुयु बहादुर महर्जन, मदन श्रेष्ठ 'जूजं' | व मेमेपिं |
| ५५. | १११२ | स्वह्मह्म मनू | केदार 'सितु' | कीर्ति सफू कुथि |
| ५६. | १११२ | यमि गामा: यें शहर, गिरिजा प्रसाद | | पलेस्वां पिथना, यें |
| ५७. | १११३ | तिसा | धुस्वां सायमि | हःपा: गुथि |
| ५८. | १११३ | हिसिला | मदन गोपाल प्रधान 'क्वा:घासा' | श्रीमती सुशीला प्रधान |
| ५९. | १११५ | द्योलानी | पुरुषोत्तमलाल श्रेष्ठ | साहित्यया मूलुखा, यल |
| ६०. | १११६ | हलिया सिषय्, योगेशराज | | कुत: पिकाक, ख्वप । |
| ६१. | १११६ | जन्ति [illegible], मदन गोपाल प्रधान 'क्वा:घासा' | | |
| ६२. | १११७ | कीर्तिलक्ष्मी | वासुपासा | थौंकन्हे प्रकाशन |

थुगुकथं थौंतकया दुने झीगु भाषाया मौलिक उपन्यास ६२ गू पिदने धुंकूगु सिइगु।

नेपालभाषाया उपन्यास-साहित्यया सिर्जना जुसांनिसें थुगु साहित्यया समीक्षा नं मदिकक पिदना: तःह्म समीक्षकपिनिगु नां खनेदत। आ: थन उपन्यास समीक्षा व समीक्षकपिनिगु नां न्ह्यब्वये–

१. ईश्वरानन्द, "पासा"- जिगु मिखाय् धूस्वां, ज:, ल्या: २ (१०८४) पौ-७६-८१

२. कर्माचार्य, माधवलाल, 'दकलय् ह्लापांया उपन्यास गोष्ठी', जिगु मिखाय् साहित्यया छु (कान्तिपुर: नेपाल भाषा परिषद्) ११०० पौ १७-२४

३. गिरिजा प्रसाद, 'छ धन्य ख: लाकि छ ध्वाद: ख:' सितु, दँ ७३, ल्या: १८ (११०६–७), पौ २६–३०

४. ,, ,, , 'धूस्वां नं 'पासा'यात अन्या: या:गु दु' ह्लायकं, दँ १ ल्या: १ (११००) पौ १८२-१८६

५. गिरिजा प्रसाद, 'धुस्वांया 'निभा:' उपन्यास दुने कविताया सवा:', देग:, दँ ६, ल्या: १२, (१११०), ५-६

६. चित्रकार, जगदीश, 'ईश्वरानन्दया 'ह्लायकं' नय् झीगु ख्वा:पा:,' ज: ल्या: ५ (१०६३), पौ ७२–७८

७. ,, ,, , 'फिस:या लिस: (आलोचना यायेन्ह्यो)' सितु, दँ-३, ल्या: १७, पौ ३३–४१



८. ,, ,, , 'फिस:या लिस:' सितु, दँ ३, ल्या: १८ (१०८७) पौ २१-३१

९. ,, ,, , 'ख्वाउँस्य:गु उपन्यास : ख्वाउँहि,' सितु, दँ ४, ल्या: २० (१०८७), पौ ३–८,

१०. ,, ,, , 'पला: चि उपन्यासया' ज: ल्या: ८ (१०६८) पौ १८५–६१

११. ,, ,, , "'शैली' दुने जि खनाह्म शशी,' खेलुइता:, दँ १०, ल्या: १० (११०६) पौ ३५-३८

१२. चित्रकार, पुष्प, 'वदँय्प्वालं 'पासा,' ज:, ल्या: ३ (१०८५-८६) पौ १३२-१४८

१३. जोशी, भू-महेश, 'जिगु मिखाय् 'माखापिखा' उपन्यास,' सितु, दँ ६, ल्या: ५२ (१०६३) पौ ३–६

१४. ,, ,, , 'नसंफा:गु चा' उपन्यास पात्र-चित्रनं स्वयेबलय्, कुलां, ल्या: २, (१०६७) पौ ७१-७७

१५. जोशी, रत्नध्वज, 'निगू उपन्यास,' कुलां, दँ ७, ल्या: ६ (११०१) पौ २०५-२०६

१६. ,, ,, , 'बाखं च्वमि रामशेखरया 'नसंफा:गु चा,' कुलां, दँ ५, ल्या: ४, पौ ११४–११६

१७. जोशी, लक्ष्मीभक्त, 'माखा' उपन्यासया शीर्षक-छगू चर्चा,' कुलां, दँ ५, ल्या: ४ ((१०६६) पौ १२८-१३१

१८. ,, ,, , 'नसंफा:गु चा' उपन्यासया पात्र-छगू चर्चा,' स्वनिग:, दँ ७, ल्या: १ (११०१) ३३-३६

१९. ,, ,, , "'नसंफा:गु चा' उपन्यासया घटना-छगू चर्चा,' कुलां, दँ ७, ल्या: ६ पौ २१०-२१२

२०. ,, ,, , "'नसंफा:गु चा' उपन्यासया अन्त्य–छगू चर्चा,' खेलुइता:, ल्या: १ (११००) ५४-५६

२१. ,, ,, , "'नसंफा:गु चा' उपन्यासया शीर्षक-छगू चर्चा,' ज: ल्या: ६ (१०६६) २६२-२६७

२२. ,, ,, , ''पासा' उपन्यासया सार–छगू चर्चा,' धर्मोदय,, दँ ५, ल्या: ४२, ४३ (११०२ बछला तछला)

२३. ,, ,, , 'गंकी' उपन्यासया विशेषता-छगू चर्चा, नेपाल, दँ २२, ल्या: ४ (११०२) २-८

२४. तुलाधर, प्रेमशान्ति, 'धुस्वांया 'निभा:' उपन्यासय् छझा:,' पलेस्वां, दँ ४, ल्या: २ (१११३) ६४–७३)

२५. 'दारूण' मल्ल, विजय शंकर, 'गंकी'या सजीवता,' कुलां, दँ ८, ल्या: ७, (११०३) पौ १३७-१४७

२६. न:लि ''भृकुटी' दुनेयाह्म भृकुटी,' सितु, दँ ५, ल्या: २९ (१०८९) पौ ३-६

२७. नेपाली, चित्तरञ्जन, ''सायमिजुया 'मतिना' छगू दृष्टिकोण,' धर्मोदय, दँ ११, ल्या: ९–१० (१०७८ दिल्ला गुंला)

२८. प्रधान, नर्मदेश्वर, ''नसं:का:गु चा' उपन्यास बारे छुं खँ,' जिगु बिचा:जिगु धापू, (यें: सान्त्वना प्रकाशन ११०५, पौ ४५–४७

२९. ,, ,, , 'गंकी उपन्यासय् धुस्वांया समन्वयवाद,' जिगु विचा: जिगु धापू, (यें : सान्त्वना प्रकाशन) ११०५, १४२–१४८

३०. प्रधान' झुलेन्द्रमा, 'धूस्वांया उपन्यासय् परम्परा, संस्कार व धर्म' ज:, ल्या: २, पौ ७१–७८



३१. प्रधान, कृष्णचन्द्रसिंह, 'उपन्यास साहित्यया दबली झीगु उपन्यास व उपन्यासकार धुस्वां,' खेलुइता, दँ १३

३२. ,, ,, , 'उपन्यासकार गिरिजा व बयक:या उपन्यास,' पला.चिं लिना, यें: नेपालभाषा एकेदमि, ने. सं. १११६, पौ १०५–१२५
ल्या: १३ (१११२) पौ ७३–८३

३३. बालगोपाल, ' 'बीनिभा:' या ना:वजि थौंया नेपा:या परिवेशय्,' न्हूसुथ, दँ १, ल्या: २-३ (११०५) पौ १०–१३

३४. वैद्य, जनकलाल, ''ह्लाय्कं' उपन्यासया समीक्षा,' ज:, ल्या: ३ (१०८५-८६) पौ ९९-११२

३५. ,, ,, , नेपालभाषा उपन्यासय् समाज दर्शन,' गं २, ल्या: २, (११०२) पौ १४६–१५५

३६. मल्ल, कमलप्रकाश, 'धूस्वां सायमिजुया उपन्यास,' न लिस्वना, (कान्तिपुर: च्वसापासा,) १०८७ ञ्लां, पौ १३३-१५८

३७. मल्ल, के. सुन्दर, 'प्रगतिवादया दुने 'हिं प्या:गु स:' ब्वसल, दँ ७, ल्या: ४, पौ ३२-३३
,, ,, , 'सिलुस्वां–गिरिजाया सक्कली रूप,' नसंचा, दँ १८, ल्या: १ (१०९८), पौ १९-३३

३८. मुनंकर्मी, पूर्ण , 'विपात्र: भाजु गिरिजाया,' दबू. ११००, पौ ३२-३८

३९. योगेशराज, गिरिजाया उपन्यास–सिलुस्वां, नेपाल ऋतुपौ, दँ ४४, ल्या: ७४ (नें. सं. १११५) पौ २४

४०. योगेशराज; 'गिरिजाप्रसादया विपात्र' नेपाल ऋतुपौ, दँ ४४, ल्या: ७५ (११७५) पौ १३

४१. वज्राचार्य, चन्द्रमान, 'उपन्यासया महानयात्रा नेपालभाषाय् तक,' प्यार्कि, (११०६), १६-२३

४२. ,, ,, , 'धुस्वांया 'निभाः' छगू न्हूगु पलाः,' राजमति [सा.], दँ ११, ल्याः ३,४,५, कछला [१११३]

४३. वज्राचार्य, चुन्दा, 'गंकी उपन्यासय् च्वंपि...' जः, दँ २७, ल्याः १४ [१११०], पौ १२५-१३२

४४. व. आ. कनकद्वीप, ''ह्याउँस्वां' नेपालभाषाया बांलाःगु उपन्यास,' नेपाल, दँ ४१, ल्याः ६३, पौ १८-२०

४५. वज्राचार्य, मदनसेन, ''निभाः' उपन्यास ब्वने धुंकाः' गं, ल्याः ४ [११०८], ६०-६७

४६. ,, ,, , 'गिरिजा प्रसादया 'छ धन्य खः छ ब्वादः खः' आलोचनाया प्रतिक्रिया, 'सितु, दँ १९, ल्याः ७५ [११०८], पौ १६-२३

४७. शर्मा, गोवर्धन, गिरिजाया सिलुस्वां' जिगु मिखाय्,' ह्लाय्कं, दँ २, ल्याः ३ [११०२], ३२७-१३५

४८. ,, ,, , 'ग्यसुलाःगु सामग्रीं ग्वयातःगु फ्यासुगु उपन्यास 'नसना,' ग्वय्स्वां, दँ ४, ल्याः ३ व ४ [११०६], पौ १६७-१४५

४९. ,, ,, , 'उपन्यासया फ्रेमय् खंदुह्म गिरिजा प्रसाद जोशी', ग्वय्स्वां दँ ७, ल्याः ६ [११०९],४१-५०

५०. शर्मा, तारानाथ, ''गंकी' न्ह्र लँजुवाःया रूपे', जः, ल्याः १ [१०८३], पौ ११६-१२२
[अनु. श्रमजीवी, बलराम]

५१. शर्मा, विनोदराज, ''हिं प्याःगु सः' छगू परिचय' लबु, दँ ४, ल्याः ९४ [१०९९ कछला पोहेला] पौ २६-२७



५२. शराम नेवाः, 'जिमिगु मिखाय् भद्रा धन्य हे खः,' नाय्खि, दँ १, ल्याः १ [११०७], पौ ११-१९

५३. शाक्य, सूर्य बहादुर, 'झीगु भाषाय् प्रथम उपन्यास,' धर्मोदय, दँ ११, ल्याः १२३, पौ ३३-३७

५४. श्रेष्ठ, कृष्ण बहादुर, 'नसंफाःगु चा' उपन्यासया च्वयाया उद्देश्य' कुलां, दँ ६, ल्याः ५ [११००]७४-७९

५५. श्रेष्ठ, माणिकलाल, 'नाटकया न्हूगु रूप उपन्यास,' समालोचनाया सिद्धान्त, [यें: च्वसापासा], १०८८, ६०-६६

५६. ,, ,, , नेपालभाषाया-साहित्यय् धुस्वां साय्मिया
'गंकी' उपन्यासया स्थान,' पलेस्वां, दँ १; ल्याः १ [११०९], १३०-११०

५७. श्रेष्ठ, शंकर, ''ख्वाउँहि' उपन्यासया मनोविश्लेषण कला,' सितु, दँ २, ल्याः १३, ११-१८

५८. स्थापित, रमेशकाजी, ''नसना' उपन्यासया सार,' सहलह, दँ १, ल्याः २ [११०४]

५९. साय्मि, रत्न बहादुर, 'धुस्वां नं साय्मि, जि नं साय्मि तर...,' नेपाल ऋतुपौ, दँ ४५, ल्याः ८० [१११६] पौ ९-१०

६०. माली, इन्द्र, 'झीगु उपन्यास परम्पराय् नसंफाःगु चा,' नेपाल ऋतुपौ, दँ ४५, ल्याः ८२-८३ [१११६] पौ ३४

सिर्जनात्मक साहित्यया विकास मजुइकं आलोचना साहित्यया विकास जुइमखु । अथे हे आलोचना साहित्यया विकास मजुइकं सिर्जनात्मक साहित्यया नं विकास जुइमखु । थ्व निगूकथंया साहित्यया दथुइ पारस्परिक सम्बन्ध दु ।

च्वय् न्ह्यब्वयागु उपन्यास-समीक्षाया धलः कथं सीमित उपन्यासया जक समीक्षा जुयाः आपालं उपन्यासया बारे थौं तक समीक्षा मजूनि । समीक्षा जूगु उपन्यास नं अध्वः यानाः पाठ्यक्रम दुने लाःगु खनेदु । थथे सीमित उपन्यासया जक समीक्षा जूगुया जिम्मेवारी समीक्षकपिं मखु, उन्यासकारपिं धका थुइके माः । उन्यासकारपिसं समीक्षा याये बहःगु उपन्यास न्ह्योने हयाः विलधाःसा उकिया समीक्षायाईपिं समीक्षकपिं मदुगु मखु । समीक्षा यायेबहःगु उपन्यास पिमदंगुलि समीक्षकपिनिगु च्वसा दिनाच्वंगु दु । उकिं झी नेपालभाषाया उपन्यासकारपिसं च्वन्ह्याःगु उपन्यासया सिर्जना यायेगु पाखे विशेष कुतः यायेमाल । छह्म ख्यातिप्राप्त उपन्यासकार सर वाल्टर विसेण्टजं उपन्यासकार पिनिगु निम्ति छुं नियम थथे च्वयादिल, थ्व खँयात झी उपन्यासकारपिसं नं मनन यायेमाः–

१] छुं नं छुं मौलिककथं च्वयेगु अभ्यास यां ।
२] अवलोकन स्वभावया विकास या ।
३] नियमितकथं छुं घण्टा ज्या यायेगु या ।
४] क्वह्यंगु अथवा ज्याख्यले मदुगु सफू ब्वनेमते ।
५] शैली निर्माण यायेगु थःगु लक्ष्य दयेकि ।
६] नाटकीय यायेगु कुतः या ।
७] पात्रया बारे थम्हं च्वयेगु पार्त बचे जु ।
८] थःम्हं बांलाक स्यूगु जीवनया बाहेक मेगु छुं कथंया जीवनया बारे वर्णन यायेगु कुतः यायेमते ।
९] मिसा-मिजंया बारे गुलि सिइके फु, सिइकि ।
१०] भाषा क्वातुकेया निम्ति अथवा बांलाःगु स्वाभाविक शैली निर्माण यायेत कविता च्वयेगु या ।

(नेपाल ऋतुपौ, ल्याः ६८ स पिदंगु)



# उपन्यासया व्युत्पति, अर्थ व परिभाषा

## उपन्यासया व्युत्पति व अर्थ–

'उपन्यास' शब्द 'उप' व 'नि' उपसर्ग, 'अस' धातु व घञ् प्रत्ययया संयोगं उप+नि+अस्+घञ् जुयाः दुगु खः । 'उप' धंगु लिक्क अले 'न्यास' धंगु तयेगु खः । थुकथं छुं वस्तु मेगु वस्तुनाप लिक्क तयेगु उपन्यासया शाब्दिक अर्थ जूवइ ।[1]

'उपन्यास' शब्द आधुनिक युगया उपज मखु । थ्व शब्दया वर्णन प्राचीन संस्कृत ग्रन्थय् जुयाच्वने थुंकूगु खँ झीगु न्ह्योने दु । थ्व शब्दया व्याख्या मूल रूपं निगूकथं यानातःगु दु । न्हापांगु व्याख्या खः– 'उपन्यासः प्रसादनम्' अर्थात् उपन्यासया मूल उद्देश्य ब्वँमिपिन्त न्ह्याइपुकाः बिइगु, इमित मनोविनोद व मनोरञ्जन बिइगु खः । थुकिया सूत्रपात झीसं पौराणिक बाखं पाखें कायेफु । पौराणिक बाखंया छगू पक्ष धर्मया उपदेश बिइगु खःसा मेगु पक्ष न्ह्याइपुकाः बिइगु खः । उकिं मनोरञ्जन उपन्यासया अनिवार्य धर्म खः । थुकिया आवश्यकता व महत्ता थौं तकं नं दनि ।

1] डा. हिमांशु थापा, साहित्य परिचय, निगूगु संस्करण [काठमाडौं : साझा प्रकाशन, २०४२], पौ १२०

'प्रसाद' गुण मदुगु बाखं–साहित्य उपन्यासया तँय् वयेफै मखु । यदि व हे व:सा च्वछाये बह: जुइ मखु । थुकिया जीवन–आयु चीहाक: जुइ ।

उपन्यासया निगूगु व्याख्या थुकथं दु– "उपपत्तिकृतो ह्यर्थ: उपन्यास: संकीर्तित:" अर्थात् छुं अर्थय् युक्तियुक्तकथं न्ह्यब्वयेगु ज्यायात उपन्यास धाइ । थुगु विश्लेषणकथं उपन्यास निगू संयुक्त शब्दं दुगु ख: । 'उप' उपसर्ग ख: । 'उपपत्ति' शब्दया आपालं अर्थ दु । 'उपपत्ति' या अर्थ जुइ 'हेतु पाखें छुं वस्तुस्थितिया निश्चय ।' मेगु अर्थ ख:, 'चरितार्थता', 'संगति' व युक्ति' । 'न्यास' शब्दया अर्थ ख:- 'तयेगु' । उकिं हेतु पाखें स्थितिया निश्चय यायेगु, उकिइ संगति व सामञ्जस्य हयेगु अथवा तार्किक ढंगं चरितार्थ अथवा वास्तविकता ब्वयेगु उपन्यासया धर्म ख: । थ्व व्युत्पतिया आधारं उपन्यास जीवनया तस्सकं सत्तिक वया: जीवनयात ब्वयेगु याइ ।[2]

संस्कृत-साहित्यय् उपन्यास-शब्दया प्रयोग विभिन्न अर्थय् जुयाच्वंगु दु । भरतमुनि छुं अर्थयात युक्तियुक्त रूपय् न्ह्यब्वयेगु हे उपन्यास ख: धका उपन्यासयात नाटकया प्रतिमुख सन्धिया छगू उपभेदया रूपय् कयात:गु दु । अथे हे संस्कृतय् उपन्यासयात प्रसंग व प्राक्कथनया रूपय् नं प्रयोग यानात:गु दु । तर आधुनिक युगय् उपन्यासयात साहित्यया छगू न्हूगु विधाया अर्थया प्रयोग यानात:गु दु । पाश्चात्य साहित्यय् प्रचलित नोवेल (Novel) या पर्यायया रूपय् उपन्यास शब्दया रूढ प्रयोग जूगु दु । Novel शब्द इटाली भाषाया Novella पाखें व:गु ख: । थुकिया अर्थ ख:- न्हूगु समाचार वा न्हूगु घटना । पाश्चात्य जगत्या लागि उपन्यास नं न्हूगु घटना वा विधाया रूपय् प्रस्तुत जुल ।[3] थ्व उपन्यास साहित्य गद्य-साहित्यया

२] डा. दशरथ ओझा, समीक्षाशास्त्र [काशी: पं अखिल भारतीय परिषद, १९५३, २०१० इ सं.] पौ १८५

३] च्वयूत्या: १, पौ १२० ।



छगू रूप ख:, गुकियात अंग्रेजी नोवेल, बंगाली उपन्यास, हिन्दी उपन्यास, नेपाली भाषां उपन्यास अले झीगु नेपालभाषा साहित्यय् नं उपन्यास हे दु ।

## उपन्यासया परिभाषा:–

विद्वान्पिसं उपन्यासया परिभाषाया बारे थ:थ:गु धारणा थुकथं प्वंकादीगु दु-

- वेब्स्टरं उपन्यासयात निश्चित हाक: (लम्बाई) दुगु वास्तविक जीवनया प्रतिनिधित्व याइगु कथावस्तु धयात:गु दु- "A fictit!-ous is prose tale or narrative of considerable length in which characters and actions professing to represent those of red life are portrayed in a plot.[4]

- एडिथ ह्वाटनं श्रेष्ठ कथानक व भिंगु चरित्रया महत्वया खँ कना: उपन्यासया बारे धँदिल- "बांलां:गु बाखं व सुविकसित चरित्रयापिं पात्रया काल्पनिक कृतित्व उपन्यास ख: । [A novel is a work of fiction containing a good story and well drawn characters.][5]

- Henry James या बिचा:कथं- 'उपन्यास' धँगु अत्यन्त स्वतन्त्र, अत्यन्त छ्वासुगु, अत्यन्त विराट साहित्य रूप ख: । (The most

४] Webster, New International Dictionary of English Language, पौ १६७० ।

५] एडिथ ह्वाटनं, राइटिंग फर लव अर मनी, पौ ५२ ।

independent, most elastic, most prodigious of literary forms.')[6]

– आर्नल्ड केटलया बिचारय् उपन्यास धँगु गद्यय् न्वयात:गु यथार्थ जगतया कल्पित गाथा ख:, गुकिइ छगू निश्चित हाक: व पूर्ण जुयाच्वनी । ["The novel–as I use term in this book is a realistic prose fiction complete in itself and of a certain length."][7]

– Aust in Warren व Rene Wellek पिनिगु बिचारय् उपन्यास धँगु बनावटी इतिहास ख: [Novel is fictitious history.'][8]

– स्टेभेन्सनं धँदिल– "उपन्यास जीवनया प्रतिलिपि जक मखु गुगुयात उकिया विवरणकथं पुनरावृत्ति याना: जाँच यायेफै, वरु जीवनया गुगु पक्ष अथवा जीवनया वैशिष्ट्यया साधारणीकरण जुइ, गुगु थ्व महत्वपूर्ण साधारणताया ग्वहालि दनी अथवा ग्व:तुली । [The Novel, says Stevension, is not a transript of life, to be judge by its exactitude, but a simplification of same side or point of life, to stand or full by its significant simplicity."][9]

६] Henry James, Tha Art of the Novel, पौ ३२५ ।

७] Arnold Kettle, An Introduction to the English Novel, पौ २८ ।

८] Austin Warren and Rene Wellek, Theory of Literature, पौ २५ ।

९] Stevension, Memoirs and Portraits, पौ २६७ ।



– 'द नोवेल एण्ड द पीपुल'या विलक्षण प्रतिभा च्वमि राल्फ फक्सं, उपन्यासयात थ:गु आधुनिक बुर्जुवा समाजया महाकाव्यात्मक कलाया स्वरूप धका थुइका थ्व समाजया युवाकालय् थ्वयागु पूरा विकास जुल अले झीगु थ:गु हे इलय् नं बुर्जुवा समाजया ह्रास जुल नं थुकियात छुंकथं नं प्रभावित यायेमफु । नोवेल बुर्जुवा साहित्यया सर्वश्रेष्ठ प्रतिनिधि रूप साहित्यिक सृष्टि जक मखु वरु थ्व उकिया महानतम सृष्टि ख: । थ्व कला छगू न्हूगु स्वरूप ख: । [The novel is the epic art form of our modern bourgeois society; it reached its full stature in the youth of that society and it appears to be affected with bourgeois society's decay in our own time not only is the novel the most typical creation of bourgeois literature, it is also its greatest creation It is new art form."][10]

वयकलं बियादीगु उपन्यासया परिभाषा मेगु थथे दु- उपन्यास कोरा कथात्मक गद्य मखु, थ्व ला मानव जीवनया गद्य ख: । उपन्यास-कला हे न्हापांगु कला ख:, गुकि मनूया सम्पूर्ण जीवनया अभिव्यक्ति यायेगु प्रयास याइ । [The novel is not merely fictional prose, it is the prose of man's life, the first attempt to take the whole man and given him exepression."][11]

– E. M. Foster या बिचा:कथं- ५०००० शब्द स्वयां अप्व: दुगु गुगु काल्पनिक गद्य रचना उपन्यास ख: । [Any fictitious prose work over 50,000 words.][12]

१०] Ralph Fox, The Novel and the People, पौ ८० ।

११] वहे, पौ २० ।

१२] E. M. Foster, Aspects of the Novel पौ ६ ।

– इरा बुल्फर्ट - मनूया जीवनय् विचारया गद्यमय अनुवाद उपन्यास ख: अले थ्व अनुवादं पाठकपिनिगु ज्ञान बृद्धि याइ धैदिल । [They (novels) are prose translation of ideas into the language of human life being lived the translation must be made with such an accuracy as to increase the readers knowledge of his ownself.][13]

– David B. Guralink जुं - मानव जीवन, इमिगु भावना, विचार व ज्याया जटिल बस्तु वा घटनात दुथ्याःगु तःहाकःगु काल्पनिक गद्यात्मक विवरणयात उपन्यासया रूपय् कयातःगु दु । ["A relatively long fictitious prose narrative with a more or less complex plot or pattern of events about human beings, the feelings the thoughts, actions."][14]

– हिन्दीया उपन्यास-सम्राट प्रेमचन्दजुं धैदिल- "जि उपन्यासयात मानव चरित्रया चित्र धका जक थुइका । मानव चरित्र ब्वयेगु अले उकिया रहस्य उला: केनेगु हे उपन्यासया मूल तत्व ख: ।[15]

– जर्ज अर्वेलं उपन्यासयात "दक्वसिबे अराजकतावादी साहित्य रूप [The most anarchial of all forms of literature.] धैदिल ।[16]

१३] इरा बुल्फर्ट, राइटर्स बुक पौ ८ ।
१४] मोहन हिमांशु थापा, साहित्य परिचय, पौ १२१ ।
१५] प्रेमचन्द कुछ विचार पौ ७१ ।
१६] डा. बदरीदास हिन्दी उपन्यास पृष्ठभूमि और परम्परा (कानपुर: ग्रन्थम् १९६६) पौ ९०



– प्रसिद्ध अंग्रेजी उपन्यासकार H. G. Wells जुं उपन्यासयात केवल 'harmless opiate for vacant mind hours' धैदिल ।[17]

– आलोचक मेरियम कफर्डजुया बिचारय् उपन्यास धात्थें हे ह्मिचाप्याखं Pocket Theater ख: ।[18]

– बालचन्द्र शर्माजुं - उपन्यास धैगु अप्व: अध्याय वा खण्डय् च्वयातःगु तःहाकःगु साहित्यिक बाखं ख: धैदिल ।[19]

– हिन्दी साहित्य कोशकथं - उपन्यासया परिभाषा बिइगु सम्भव मजू, तर व्यापक दृष्टि धायेफु कि थ्व गद्य-साहित्यया छगू अन्यतम रूप ख:, गुकिया आधार बाखं ख:– चाहे व मनूयागु जुइमा अथवा मनू मखुपि जीव वा निर्जीव प्रकृतियागु अथवा धात्थेंयागु जुइमा अथवा धात्थेंयागु जुइमा अथवा काल्पनिक ।[20]

– वाल्टेयर एलेनं धैदिल- "जि नोवेलया परिभाषा बिइगु कुतः यायेमखु छाय्धा:सा गुगु ज्याय् प्रत्येक आलोचकत असफल जुइ अन जि थ: सफल जुइ धका गथे धाये ?" [I shall not attempt to define the novel, for where every one else has failed it is impossible that I would succeed. I

१७] प्रो. विश्वनाथ प्रसाद, कला एवं साहित्य: प्रवृत्ति और परम्परा पौ १२६ ।
१८] डा. शान्ति स्परूप गुप्ता, पाश्चात्य काव्य शास्त्र के सिद्धान्त पौ १८७ ।
१९] बालचन्द्र शर्मा, नेपाली शब्दकोश, दोश्रो संस्करण (काठमाडौं: साझा प्रकाशन, २०२४) पौ २० ।
२०] धीरेन्द्र वर्मा [सं], हिन्दी साहित्य कोश, भाग १, पौ १२२ ।

am going to assure that novels are mainly about people."][21]

– नेपालभाषाया नांदह्म समालोचक प्रो. माणिकलाल श्रेष्ठया बिचारय्- 'उपन्यास कनेगु नाटक ख: अर्थात् नाटकं छुं खँ दबुली क्यंसा व हे खँ उपन्यासं कनी अले मेगु कथं धायेसा उपन्यास थौंया युगया नाटक ख:, नाटकया न्हूगु रूप ख: ।[22]

जिगु थ:गु बिचा:कथं उपन्यास धैगु भरायधंगु दबू ख: गन उपन्यासकारं गद्यया भाषां पात्रतय्त सिर्जना याना: इमिगु दथुइ गबलें गबलें थ:हे नं दंवया: वादविवाद-संवाद यत्थे याका: थ:गु खँ पूवंका तइ ।

२१] Watter Allen, Reading a Novel, पौ १५ ।
२२] प्रो. माणिकलाल श्रेष्ठ, समालोचनाया सिद्धान्त, पौ ६१ ।

(नेपाल ऋतुपौ, ल्या: ८१ स पिदंगु)



# काव्यकला व थुकिया थीथी रूप

मनूयात पशुवृत्तिपाखें पाकीगु छगू प्रमुख तत्व अभिव्यक्ति ख: । मनू विवेकशील कल्पनाशील प्राणी जूगुलिं वं थ:गु भावना, विचार मेपिन्त कनेगु याइ । थथे थ:गु भावना विचार मेपिन्त कनेगु अथवा अभिव्यक्ति यायेगु ज्या कला ख: । लियो टलसटायया बिचा:कथं– 'कला व क्रिया ख:, गुकिया ग्वहालिं सं मनुख थ:गु अनुभूति व मनोभाव मेम्हेसित कनी । (Art is an activity by means of which one man having experienced a feeling, intentionally transits it to others )

क्रोचेया बिचा:कथं कला मूलत: छगू मानसिक अभिव्यञ्जना ख: । कलाया विभाजन अनुचित ख: । छगू हे प्रभावयात भिन्न–भिन्न कलाकरं विभिन्न माध्यमपाखें अभिव्यक्ति यानाच्वनी । तर व्यावहारिक सुविधाया निम्ति कलाया वर्गीकरण यायेमा:गु आवश्यक दु । माध्यम पा:गुया कारणं कलाया पिनेया भेद गुगु खनेदु, व हे भेद पाखें कलाया नां तयात:गु दु । व्यावहारिक दृष्टि यानात:गु कलाया सर्वमान्य व प्रसिद्ध वर्गीकरण थुकथं निथी दु-

१) ललितकला
२) उपयोगीकला वा यांत्रिक कला

१) ललितकला:- थ्व मनूया मानसिक स्थितिलिसे सम्बधित कला ख: । सौन्दर्यया माध्यमं अलौकिक आनन्दया अनुभव यायेगु ज्याय् ललितकलां ग्वहालि याइ । ह्नीगेलं उपकरणया दृष्टि ललितकलायात न्याथी थलात:गु दु-

१. वास्तुकला अथवा स्थापत्य कला
२. मूर्तिकला ४. संगीतकला
३. चित्रकला ५. काव्यकला (साहित्य) ।

ज्ञानेन्द्रियया आधारं नं ललितकलायात निथी थलात:गु दु । थ्व विभाजन कथं

क] दृश्य- थुकिइ दुने वास्तुकला अथवा स्थापत्यकला, मूर्तिकला व चित्रकला ला: ।

ख] श्रव्य- थुकिइ दुने संगीतकला व काव्यकला ला: ।

गुलिं गुलिं विद्वान्‌पिसं अभिनयकला, नृत्यकला व भाषणकलायात नं ललितकला दुने थ्याकात:गु दु । तर वास्तवय् थुमिगु समावेश संगीतकला व काव्यकला अन्तर्गत नाट्यकला दुने ला:गु दु ।

२) उपयोगीकला- थुगुकथंया कला धैगु लं सुइगु, काप: थायेगु, दुत्ता किइगु इत्यादि शिल्पकला ख: । थ्व उपयोगीकलां मनूया व्यावहारिक समस्या पूवंका बिइ । उकिं थुकिया अन्तर्गत झी न्ह्निन्हियंया जीवनय् उपयोग यानाच्वनागु फुक्ककथंया ज्या लाइ । थ्व कलाया सम्बन्ध मनूया शारीरिक व आर्थिक उन्नतिलिसे सम्बधित जुयाच्वनी ।

थुगुकथंया निथी कला- ललितकला व उपयोगीकलायात छसिंकथं विशेषकला व सामान्यकला नं धायेगु या: । ललितकलां विशेषत: मनूया मन न्ह्याइपुका: बिइ । अले उपयोगी कलां मनूया व्यावहारिक आवश्यकता पूवंका बिइ । थ्व निगुलिं कला मनूया विकासया प्रतीक व साधन ख: । तर थुमिगु



विकास क्षेत्र व प्रक्रिया पा: । ललितकलां मनूया नैतिक, बौद्धिक व भावात्मक विकासय् योगदान बिइ । उपयोगीकलां मनूया शारीरिक व भौतिक उन्नतिइ योगदान बिइ ।

ह्नीगेलं चित्रकला, संगीतकला व काव्यकलायात मूर्तिकला स्वयां च्वय्‌या तँय् तल । वास्तुकला व मूर्तिकलाय् स्थूल आधारया आवश्यकता जुइ । उकिं थुपिं कलाया भावय् पंगल: दया: उकिया अभिव्यक्ति पूर्ण जुइ मखु । वास्तुकला व मूर्तिकलाया तुलनाय् चित्रकला, संगीतकला व काव्य कलाया आधार सूक्ष्म जुइ ।

वास्तुला व मूर्तिकला स्वयां चित्रकलाया रुप सूक्ष्म जुइ, स्थूल जुइ मखु । चित्रकला स्वयां संगीतकलाया आधार सूक्ष्म जुइ । संगीतकलाया छगू जक मूर्त आधार नाद अथवा स: थछ्वेगु ख: । संगीतय् स:या व्यवस्थिति रस पिज्वयेकेगु ज्या याइ । चित्रकला स्वयां संगीतकलाया आधारयन्त्र सूक्ष्म जूगुलिं चित्रकला स्वयां संगीतकला उत्कृष्ट ख: ।

काव्य-कलाय् भौतिक आधारया नितान्त अभाव जू । थ्व कलाया आधार अर्थ-प्रतीक अथवा शब्द समूह ख: । थ्व अमूर्त भावया वाहक ख: । उकिं फुक्क प्रकारया कला स्वयां काव्यकला उत्कृष्ट ख: । थ्व काव्यकलाया दक्कसिबे त:धंगु विशेषता थ्व ख: कि थ्व कलाया लिखित रूप सुरक्षा जुयाच्वनी अर्थात् सफूया रूपय् सुरक्षा जुयाच्वनी । मेमेगु कलाया थुगुकथंया सुरक्षा मदु ।

काव्य-कला निथी दु- १) दृश्य-काव्य २) श्रव्यकाव्य । दृश्यकाव्य अन्तर्गत पूर्णांकी व एकांकी नाटक ला:सा श्रव्यकाव्य अन्तर्गत पद्य, गद्य व चम्पू ला: । पद्य छन्दोवद्ध जुइ, गद्य छन्दोवद्ध मजूसे खँल्लायेगु भाय् जुइ, चम्पूइ पद्य व गद्य ल्वाकज्याना च्वनी ।

ह्लापा-ह्लापा काव्य धायेगु थासय् थौंकन्हे साहित्य धायेगु या:गु दु। आ: काव्य धायेबलय् साहित्यया अन्तर्गत छगू विधाकथं जक थुइकीगु चलन दु। साहित्यया छगू कच्चाकथं जक काव्ययात थुइकीगु प्रचलन आ:यागु ख:, गुकि पद्य वा कविताया भाव बोध याइ।

## काव्य अथवा पद्यया रूप-भेद–

रचना-विधानया दृष्टि काव्य-निथिकं दु- १) प्रवन्ध-काव्य २) मुक्तक-काव्य।

१) प्रवन्ध-काव्य – थ्व छगू जीवन-काव्य ख:। थ्व प्रवन्धकाव्य निथी दु– १) महाकाव्य २) खण्डकाव्य। गुलिसिनं महाकाव्य व खण्डकाव्ययाव्दथुइ नं छगू काव्य 'मध्यकाव्यया' नां तयात:गु दु। तर थ्व 'मध्यकाव्य' धायेगु प्रचलन अप्व: मदु, थुकियात नं खण्डकाव्य हे धायेगु यात। गुलिसिनं थुगुकथंया काव्ययात 'कोशकाव्य' व 'उप महाकाव्य' नं धायेगु या:।

२) महाकाव्य– थ्व महान् काव्य ख:। थुकिया परिभाषा निश्चित या:ह्म पूर्वीय आचार्य भामह (न्यागूगु शदी) ख:। वय्क:या धापूकथं त:हाक:गु बाखं दुगु, त:धंम्ह मनू दुगु, नाटकया पंचसन्धियुक्त जूगु, उत्कृष्ट व अलंकृत शैली चवयात:गु व जीवनया विभिन्न रूप व ज्याया वर्णन दुगु सर्गवद्ध सुखान्त काव्य हे महाकाव्य ख:।

आचार्य भामह लिपा खुगूगु शदीयाह्म आचार्य दण्डीं नं भामहया महाकाव्यया परिभाषायात हे स्वाना: महाकाव्यया परिभाषा बियादिल। वय्क:या बिचा:कथं महाकाव्य व ख: गुकीया कथानक इतिहास वा प्रसिद्ध बाखंपाखें कयातइ; गुकिया नाय: चतुर व उदात्त जुइ; गुकिया उद्देश्य चतुर्वर्गफल (धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष) प्राप्ति यायेगु ख:, गुगु अलंकृत भाव



व रसं जायाच्वनी अले त:धंगु आकारयागु, सर्गय् चिनात:गु व पंचसन्धियुक्त काव्य जुइमा:।

दण्डीया थ्व परिभाषा हे लिपा वना: अप्व: प्रचलित जुल। दण्डी धुंका न्हय्गूगु शदीयाह्म आचार्य रूद्रतं नं महाकाव्यया बारे दुग्यंगु परिभाषा बिल। आचार्य हेमचन्द्र (झिनिगूगु शदी) व आचार्य विश्वनाथ (झिप्यंगूगु शदी) कविराजपिसं दण्डीयागु हे खँय् थ:पिनिगु खँ स्वाना: महाकाव्यया लक्षण दयेकल।

आचार्य विश्वनाथं थ: स्वयां ह्लापायापि सकल आचार्यपिनिगु बिशेष याना आचार्य दण्डीयागु बिचा: कया: महाकाव्यया बारे थ:गु लक्षण तयार यात। लिस्सें वय्कलं छगू शर्त थ्व नं तल कि महाकाव्यया नायक कुलीन क्षत्रीय अथवा देवता जुइमा: अले महाकाव्यय् च्यागू वा च्यागू स्वयां अप्व: सर्ग दयेमा:।

पूर्वीय शास्त्रीय सिद्धान्त कथं महाकाव्यय् थुपि लक्षणत निर्वाह जुया च्वनेमा:गु खँय् आपालं आचार्यपिनिगु सहमत दु-

१) महाकाव्य सर्गबद्ध जुइमा:।

२) थ्व च्यागू सर्ग स्वयां ह्मो जुइ मज्यू।

३) प्रत्येक सर्गय् छगू छगू शीर्षक दयेमा:।

४) सर्गया अन्तय् लिपा वैगु धटनाया सुचं दयेमा:।

५) छगू सर्गय् छगू जक अथवा अवस्था स्वया: छगू स्वयां अप्व: छन्दया प्रयोग यायेफु। तर सर्गया अन्तय् छन्दया परिवर्तन जुइमा:।

६) सुंह्मो अथवा क्षेत्री जुजु महाकाव्यया नायक जुइ।

७) महाकाव्यया शुरूइ देवतापिनिगु स्तुति, सज्जनया प्रसंशा, वंदना दयाच्वनेमा:।

८) महाकाव्यय् श्रृंगार, वीर व शान्त रसमध्ये छगू रस प्रमुख जुया: मेमेगु रसत नं प्रयोग गुया च्वनेमा: ।

९) थुकिइ नाटकया फुक्क सन्धित दयेमा: ।

१०) महाकाव्यया उद्देश्य धर्म, अर्थ काम व मोक्ष मध्ये छगू प्रतिपादन यायेगु जुइमा: ।

११) महाकाव्यय् बहनि, सुथ, सूर्दो लुइगु, तिमिला लुइगु, खुसि, पर्व: आदि प्राकृतिक दृश्यया चित्रण जुइमा: अले संयोग-बियोग, युद्ध विवाह आदि मानव-परिस्थितिया योजना नं दयेमा: ।

थुपि महाकाव्यया शास्त्रीय लक्षणत ख: । लिखित रूपया विकास मजूनिबलय् न्ववयेका तयेत अ:पु जूगुलि अबले छन्दोबद्ध याना महाकाव्य च्वयेगु ज्या जूगु ख: । ईया परिवर्तन लिस्सें थौंया इलय् लिखित रूपया अवस्था विकसित जूगु व मेमेगु आपालं कारणं थौंकन्हे महाकाव्य च्वयेगु पलेसा उपन्यास च्वयेगु ज्या जुल । लिस्सें विश्वय् व:गु चिन्तनया प्रवाहया विकासं नेपा:यापिं महाकविपिन्त नं असर लाका: महाकाव्यया शास्त्रीय लक्षणयात गथे ख: अथे स्वीकार मया:से परिवर्तन यानाहल । महाकाव्यया नायक क्षेत्रीय जुजु वा द्योपिंजक जुइ दै धैगु मान्यता आ: मन्त । समाजया न्ह्यागुं वर्गयाह्म मनू नं महाकाव्यया नायक जुइ दइ । अथे हे छन्दया आनवार्यता नं भंग जुइधुंकूगु दु । आ: गद्यया भाषां नं महाकाव्य च्वयेगु ज्या याये धुंकल ।

महाकाव्यया प्रचलन पूर्वीय देशय् जक मखु पाश्चात्य देशय् नं पुलांगु परम्परा दु । पूर्वीय देशय् दक्कसिबे पुलांगु महाकाव्यत संस्कृत-साहित्यया आदिकवि वाल्मीकिया 'रामायण' व व्यासया 'महाभारत' ख: थें तुं पाश्चात्य देशय् ग्रीसया मिखां मखंह्म महाकवि होमर (Homer) या इलियड (Illiad) व ओडिसी (Odessy) ख: ।



२) खण्डकाव्य:– थ्व प्रवन्धकाव्यया छगू रूप ख: । खण्डकाव्ययात कया: पूर्वीय आचार्यपिं रूद्रत व विश्वनाथं बाहेक मेमेपिं संस्कृतया आचार्यपिंसं अप्व: विवेचन मया: । आचार्य रुद्रतं जीवनया खण्ड-दृश्य चिह्नित जुइगु अले कथावस्तुया लघुता व उद्देश्य महान मजूगु काव्ययात लघुकाव्य धाल ।

आचार्य विश्वनाथं–जीवनया छगू अंशया जक अनुशरण याइगु धका खण्डकाव्यया परिभाषा थुकथं बिल– "महाकाव्यया हे ढंगं गुगु काव्यया रचना याइ, तर गुकिइ पूर्ण जीवन मदुसे खण्ड-जीवन जक दयाच्वनी, उकियात 'खण्डकाव्य' धाइ । थ्व खण्ड-जीवन थुगुकथं व्यक्त यानातइ कि व स्वत: पूर्ण जूगु रचना प्रतीत जुइ ।"

महाकाव्यय् जीवनया विविधता चित्रित जुयाच्वनी, तर खण्डकाव्यय् जीवनया खण्ड–चित्रय् सीमित जुया प्रस्तुत यानातइ । खण्डकाव्यय् खण्डकाव्यकारं छुं छगू विशिष्ट घटनाया वर्णन यानातइ, गुगु पूवंगु जुइ अथवा शास्त्रीय दृष्टिं खण्डकाव्य महाकाव्यया छगू खण्ड जूसां थ्व अपूर्ण जुइ मखु ।

खण्डकाव्य शास्त्रीय दृष्टिं महाकाव्यया छगू खण्ड जूगुलिं महाकाव्ययात मा:गु लक्षण खण्डकाव्ययात नं मा: । तर महाकाव्य व खण्डकाव्यया तत्वत धा:सा पाना नं च्वनी ।

## महाकाव्य व खण्डकाव्यया दथुइ ज्वःलाःगु व ज्वःमलाःगु लक्षण

| महाकाव्य | खण्डकाव्य |
|---|---|
| १] प्रवन्धकाव्यया छगू प्रकार। | १] थ्व नं प्रवन्धकाव्यया छगू प्रकार। |
| २] प्रवन्धकाव्यय् दँगु फुक्क विशेषता दयाच्वनी। | २] प्रवन्धकाव्यय् दँगु छुं विशेषता जक दइ अले आपालं खँय् पानाच्वनी। |
| ३] तःधंगु आकारया जुइ। | ३] महाकाव्य स्वयां चीधंगु आकारया जुइ। |
| ४] नायकया जीवनया पूवंक अभिव्यक्ति याइ। | ४] थुकिइ नायकया छगू खण्ड विशेष वा घटना विशेषया जक चित्रण जुयाच्वनी। |
| ५] कथानक तहाकः जुइ अले सर्गबद्ध जुइ। | ५] कथानक चीहाकः जुइ। थुकिइ सर्ग दःसां ज्यू, मदुसां ज्यू। |
| ६] थुकिइ पंचसंधि आवश्यक जुइ। | ६] थुकिइ पंचसंधिया अभाव जुइ। |
| ७] सर्ग मुक्कं छगू हे छन्दं च्वयाः सर्गया अन्तय् जक छन्द हिइका तइ। अले लिपा वैगु घटनाया सुचं बिया तइ। | ७] मुक्कं खण्डकाव्य छगू हे जक छन्दं अथवा मेमेगु छन्दं नं च्वयातइ। अले लिपा वैगु घटनाया सुचं बिया तइ मखु। |



| | |
|---|---|
| ८] बाखं ख्यातिप्राप्त जुइमाः। | ८] बाखं ख्यातिप्राप्त जुइम्वाः। |
| ९] नायक उच्च कुलयाह्म जुयाः धीरोदात्त जुइमाः। | ९] नायक न्ह्याह्म जूसां ज्यू। |
| १०] रस व चतुर्वर्गफल (धर्म, अर्थ, काम, मोक्ष) थुकिया उद्देश्य जुइ। | १०] थुकिइ छुं छगू रस व छुं छगू फल प्राप्ति यायेगु जक उद्देश्य जुइ। |
| ११] जन-जीवनया समग्र अभिव्यक्ति दइ। | ११] थुकिइ खण्ड-जीवनया छुं छगू घटना विशेषया जक अभिव्यक्ति दइ। |
| १२] थुकिया शुरूइ नमस्कार, आशीर्वाद व मंगलाचरण दइ। | १२] थुकिइ थ्व आवश्यकता मदु। तर आवश्यकता स्वयाः तःसां ज्यू। |
| १३] थुकिया शुरूइ सज्जनया प्रशंसा व दुर्जनया निन्दा अले व्यापक प्राकृतिक वर्णन दयाच्वनी। | १३] थुकिइ आवश्यक मदु। |

१४] महाकाव्य दीर्घ–उपन्यास खःसा खण्ड-काव्य लघु – उपन्यास खः।

१५] महाकाव्य पूर्णांकी नाटक खःसा खण्डकाव्य एकांकी नाटक खः।

## (२) मुक्तककाव्य–

मुक्तकया व्युत्पति 'मुक्त' शब्दय् 'कन्' प्रत्यय स्वाना: जुयाच्वंगु ख: । थुकिया अर्थ ख: थ:थवय् पूवंगु अथवा निरपेक्ष वस्तु । मुक्तककाव्य धायेबलय् स्वतन्त्र, निर्वन्ध, पूर्वापर निरपेक्ष रचना धका थुइका कायेमा: । प्रवन्धहीन अथवा स्फुट फुवक काव्य-रचना मुक्तक काव्य अन्तर्गत लाइ ।

मुक्तक चिकिचा हाक:गु रचना ख:, गुगु छगू हे मनस्थिति, भाव अथवा छगू हे दृश्य योजना ख: । थुकिइ यक्को घटना, परिस्थिति व दृश्य योजना दँमखु । मेगु भाषां धायेगु ख:सा मुक्तकय् मनया छगू अनुभूति, भाव अथवा कल्पनाया चित्रण यानात:गु दइ । थुकिया आधार लघु जुइ अले सीमित विस्तार जुयाच्वनी । थुकिइ कवि थ:हे पात्र जुइ अले कविया थ:गु हे मनस्थिति काव्यया मूखँ जुइ । महाकाव्यया विषय वैशिष्ट्य पूर्ण व गरिमायुक्त जुइमा: थें मुक्तकया विषय नं अथे हे जुइमा: धैगु मदु । चिचीधंगु विषययात कया: नं मुक्तक च्वये ज्यू । वर्डस्वर्थया धापूकथं चिचीधंगु वस्तुपाखें कविया नुगलय् गंभीर भाव उत्तेजित याना: बिइफु । अथे हे विक्टर ह्यूगो नं न्ह्याग्गुं विषय कविताया लागि उपयुक्त जू धका धाल । मुक्तक च्वेह्म कविया मू उद्देश्य थ:गु आन्तरिक भावना व मनोदशा अभिव्यक्ति बिइगु जुइ ।

थ्व मुक्तक काव्यया थ:गु हे स्वतन्त्र सत्ता दु । पूर्वापर क्रमं मुक्त जूगु अथवा प्रवन्ध मदुगु फुक्क काव्यमय रचनात मुक्तककाव्य अन्तर्गत ला: । उकि थ: थवय् पूर्ण जूगु, छुं लिसें निरपेक्ष छगू जक छन्द दुगु काव्यमय रचनायात आचार्यपिसं 'मुक्तक' धका नां छुत । आचार्य भामहं पद्यवद्ध रचनायात 'प्रवन्ध व मुक्तक' धका निगू भेद क्यन। आचार्य दण्डीं मुक्तकयात प्रवन्धय् आश्रित जुइगु धका थुइकल । आचार्य वामनं मुक्तकया महत्वयात ववकया: बिल । मुक्तक काव्ययात अभिनवगुप्तं पूर्वापर प्रसंगं मुक्त जूगु,



रस पिज्वयेकीगु काव्य विधायात 'मुक्तक' धका धाल । मुक्तकयात दक्कसिबे ह्लापां महत्व ब्यूह्म आचार्य आनन्दवर्द्धन ख: ।

पूर्वीय साहित्यय् छन्दोवद्ध श्रव्य-काव्ययात प्रवन्ध काव्य व मुक्तक काव्य धका निथी थलात:थें प्राचीन युनानी साहित्यय् नं छन्दोवद्ध श्रव्य काव्ययात महाकाव्य (Epic) व गीतिकाव्य (Liric) धका निथी थलात:गु दु ।

'फुटकर कविता'यात शास्त्रीय आधारय् 'मुक्तक' नं धायेफु । थौंकन्हे फुटकर कविता व मुक्तकया दथुइ पाका स्वयेगु प्रचलन व:गु दु । फुटकर कविता धायेबलय् छगू शीर्षक दुगु वा शीर्षक हे नं मदुगु छुं पूर्वापर गठन व स्वत: पूर्ण जूगु कविता धका थुइकी सा मुक्तक धायेबलय् आपालं हे चिकीचा हाक:गु कविता धका थुइकी । तर फुटकर कविता व मुक्तकय् अजा:गु भिन्नता मदु । वास्तवय् 'मुक्तक' धाइगु रचना फुटकर कविताया हे उत्तराधिकारीया रूपय् जन्म जूगु ख: । गनं गनं छन्दोवद्ध रचना पद्य ख:, छन्दविहीन रचना मुक्तक कविता ख: धैगु धारणा नं दु । अले 'मुक्तक' धका त्वा:चा त्वा:चा च्वयात:गु छगू छगू पद्ययात नं मकाइगु मखु । तर न्हूगु गद्यात्मक लसय् च्वयात:गु जुइमा वा पुलांगु वार्णिक छन्दय् च्वयात:गु जुइमा, कविया भावपूर्ण रचना कविता ख: । उकि छुं प्रवन्धात्मकता अथवा बाखं हना: मत:गु कविया भावपूर्ण लघु-उद्गार फुटकर कविता ख: । (भानुभक्त पोखरेल, 'फुटकर कविता', सिद्धान्त र साहित्य)

विषय, छन्द व रागया आधारं मुक्तक काव्यया आपालं काव्यरूप दु । थजा:गु मुक्तक काव्यया रूप थुलि हे जक दु धका क्व:छी फैमखु । छाय्धा:सा समाज व साहित्यया विकास-क्रम कथं काव्य रूपय् नं परिवर्तन जुइ अथवा विकास जुइ । पुलां-पुलांगु काव्यरूप तनावनी, न्हू-न्हूगु काव्यरूप लुयावइ, विकास जुइ । ई पा:थें तुं देश पाइबले नं काव्य रूपय् पा: वइ ।

पाश्चात्य साहित्यय् मुक्तक (छगू जक श्लोक दुगु रचना) थें जा:गु काव्यरूप मदु। तर अन महाकाव्य, नाट्यकाव्य, कथाकाव्य (Narrative or Romance) अले गीतिकाव्य (Lyric Poetry) थें जा:गु काव्यरूप दु अले उकिया नं आपालं कचामचात दु। गीतिकाव्य अथवा गेय मुक्तकया विभाजन थुकथं दु– १) प्रेम–म्ये [Love lyrics] २) व्यंग्य-म्ये[Satirical lyrics] २) धार्मिक म्ये [Devotional lyrics] ४) शोक म्ये (करुण म्ये) [Elegy] ५) वीर म्ये [Ballad] ६) प्याख म्ये [Chorus] ७) संघोधन-म्ये [Ode] ८) राष्ट्रिय-म्ये [National lyrics] ९) नाट्य-म्ये [Dramatic poetry] १०) पत्र-म्ये [Epistle] ११) सामाजिक-म्ये १२) लोक म्ये १३) सन्नेत [Sonnet.]

थ्व गेय मुक्तक अथवा प्रगीत अथवा गीतिकाव्य धैगु गेयात्मक जुइ। थुकियामू उद्देश्य तीव्र आत्माभिव्यञ्जना ख:। तीव्र आत्माभिव्यञ्जना गीतिकाव्यया थ:गु निजी विशेषता ख:।

थ्व गीतिकाव्यया सीधा विरोध प्रवन्धकाव्य लिसे ख:। यदि प्रवन्ध काव्यय् सामाजिक बोधया अभिव्यक्ति दैसा गीतिकाव्यय् वैयक्तिक अनुभूतिया स: दइ।

प्रगीत अथवा गीतिकाव्यया आधारभूत लक्षण थथे ख:–

१] थुकिइ वैयक्तिक अनुभूतिया स: थ्वयाच्वनी।

२] थुकिइ प्रवन्धकाव्य अथवा नाटकय् थें सामाजिक जीवनया संस्कार चित्रण जुइमखु।

३] संपूर्ण काव्यय् छगू हे भावना दयाच्वनी।

४] थ्व गेय (लय् तया: म्ये हाले ज्यूगु अथवा ल्व:गु) जुइ।

५] थुकिया भाव, विम्ब व शब्दया ध्वनि प्रवाहय् क्वातुगु स्वापू दयाच्वनी।

६] थुकिया आकार चीहाक: जुइ।



पूर्वीय साहित्यय् मुक्तक काव्य दुसां गीतिकाव्यया बारे छुं खँ न्ह्यथनात:गु मदु।

आधुनिक युगय् गजल, रूवाई अथवा चतुष्पदी (प्यझो) काव्य मुक्तक काव्यत हे ख:, गुगु उर्दू व फारसीया काव्य रूप ख:।

अथे हे पाश्चात्य गीतिकाव्यका थीथी रूप संवोधन गीत [Ode], शोक गीत [Elegy], सन्नेट [Sonnet] आदि नं मुक्तक काव्यया हे थीथी रूप ख:। थुकथं फारसी व अंग्रेजी साहित्य पाखें पूर्वीय साहित्यय् अथवा संस्कृत साहित्यय् मदुगु मुक्तक काव्यया रूपत झीगु साहित्यय् नं खनेदत।

थन छन्दाश्रित मुक्तक– चौपाई, दोहा, गजल, चतुर्दशपदी [Sonnet], शोक गीत (Elegy) या जक परिचय बिइगु ज्या जुइ।

१. छन्दाश्रित मुक्तक– क] दोहा:- थ्व दोहायात 'दुहा' नं धा:। थ्व मात्रिक अर्द्धसम छन्दय् आधारित छगू प्रकारया मुक्तक काव्य ख:। थ्व छन्दया अनुसार थुकिया न्हापांगु झो व स्वंगूगु झोलय् १३–१३ मात्रा दयाच्वनी अले निगूगु व प्यंगूगु झोलय् ११-११ मात्रा दयाच्वनी। झो अथवा पदया अन्तय् 'यति' दयाच्वनी। विषम झो अथवा पद अथवा चरणया शुरूइ जगण (ISI) दये मज्यू। अन्तय् लघु जुइमा:।

२. छन्दाश्रित मुक्तक– चौपाई:- थ्व मात्रिक सम छन्दया छगू भेद ख:। थ्व चौपाई छन्दय् प्यझो दइ। अले प्रत्येक झोलय् झिखुगू मात्रा दइ। प्रत्येक झोया दक्कसिबे लिपायागु निग: आख: गुरू जुइ।

३. फारसी मुक्तक– गजल:- गजल शब्दया अर्थ प्रेमिकालिसे खँ ल्हायेगु ख:। गजलय् प्रेम-भावनाया चित्रण जुयाच्वनी। गजलया धात्थेंगु दापू प्रभाव लाका बिइगु ख:। गजल अजा:गु बांला,इ गुकी प्रभावया लिस्से

मौलिकता दइ, अले गजल ब्वनीपिं वा न्यनीपिसं 'थ्व ला धात्थें हे व मनूया नुग: खँ ख:' धका तायेकी ।

गजल गायिका मय्जु पिनाजमसानीं गजलया अर्थ चला धका ब्यूसा मेह्म नांदंम्ह गजल–गायक गुलाम अलीं वलां (वाण) कया: चलां ब्वइगु 'चितकार' हे गजल ख:' धका थुकिया अर्थ ब्यूगु दु ।

झी गोवर्धन शर्माजुया धापूकथं विरहं जा:गु प्रेमालाप हे गजल ख: । नुग: घा: तिस्सिना पिहाँ वँगु यँपुसे च्वंगु ति हे गजल ख: । प्रेमया दुर्घटनाय् घाइते जूह्म मनूया ख्वबि हे गजल ख: । अले थ्व हे पृष्ठभूमिइ गजलयात बलां क:ह्म चलायागु चित्कारया रूपय् परिचय बिइगु पाय्छि खनेद: वइ ।

ह्नापा गजलया अर्थ प्रेमिकालिसे मतिनाया खँ ह्लायेगु जक थुइकीगु ख: । लिपा गजलया अर्थ विस्तार जुया: भक्ति भावना, देश–प्रेम जक मजूसे राजनीति विषयया नं गजल च्वयेगु याना हल ।

गजल उर्दू काव्यया दक्कसिबे अप्व: लोकप्रिय विधा ख: । उर्दू गजलया नमूना ह्नापांनिसें दु, तर उर्दूया दक्कसिबे ह्नापांह्म, 'साहबे दीवान शयर मुहम्मद कुली कुतुबशाह (१५८०–१६११ ई.) ख:, गुम्हेसिगु दरबारय् आपालं कविपिं दु ।

गजलया वाह्य लक्षण अथवा संरचना थुकथं जुयाच्वनी–

१) रदीफ –उर्दू कविताय् अन्त्यानुप्रास अथवा तुकान्तयात रदीफ धाइ । गजलया फुक्क शेरया ल्यूने गुगु शब्द बारंबार वइ, व हे रदीफ ख: ।

२) काफिया –उर्दू कविताय् 'रदीफ' [तुकान्त] या ह्नापांगु शेरय् (सिल:) छगू हे स:या शब्द दयाच्वनी । थजागु फुक्क शब्द गुकिया स: छगू हे जुयाच्वनी, गुगु रदीफ (अन्त्यानुप्रास अथवा तुकान्त) या न्ह्यो दयाच्वनी, उकियात 'काफिया' धाइ ।



३) मतला –सामान्यतया गजलयागु ह्नापांगु शेर [सिल:] या निगुलिं 'मिसरा' [ख्व:] या रदीफ व काफिया छगू हे जुइ । थजा:गु सिल:यात 'मतला' धाइ ।

४) मकता –गजलया दक्कसिबे लिपा गजलकारया नां वा उपनां दइ, थ्व 'मकता' ख: ।

झी कवि गिरिजा प्रसाद जोशीजुं थ:गु 'गजल सीके' धैंगु सफुतिइ 'गजल सीकेत ब्रुता खँ सीकेमा:' धका थुकथं न्ह्यब्वयातल- १] अन्त्यानुप्रास २] छन्द ३] मतला ४] चलं ५] Oxymoron (विरोधाभाष) अलंकार ६] मकता ।

शोक काव्य [Elegy]:– सु मनू सिना: जुइगु वैयक्तिक शोक, राष्ट्रिय शोक अथवा देशया स्यंगु अवस्थां उत्पन्न जुइगु मानसिक क्षोभ आदि विषययात कया: च्वयात:गु काव्य शोककाव्य ख: ।

सन्नेट (चतुर्दशपदी) काव्य -थ्व काव्यय् झिप्यझो दयाच्वनी । उकिं थुकियात 'चतुर्दशपदी' धाइगु ख: । निश्चित रूपय् थ्व काव्यय् झिप्यझो दुसां संरचनाया दृष्टिं धा:सा थीथी रूप दु । गुलिसिनं च्याझो व खुझो याना: झिप्यझो याइसा गुलिसिनं मेकथं हे झिप्यझो याइ । अले थ:थ:गु संरचनाया स्वरूपकथं भावना प्वंकेगु निश्चित नियम नं दयेकल ।

# सन्दर्भ-धलः

१) कलवडे, डा. सुधाकर, साहित्यशास्त्र परिचय, कानपुर: पुस्तक संस्थान

२) गिरिजा प्रसाद, गजल सीके, स्वपः कुतः पिकाक, ने.सं. १११४

३) द्विवेदी, राम अवध, साहित्य रूप, इलाहाबाद: भारती भण्डार, २०१८

४) थापा, मोहन हिमांशु, साहित्य परिचय, (काठमाडौं: साझा प्रकाशन, २०४२)।

५) प्रधान, हृदयचन्द्रसिंह, साहित्यः एक दृष्टिकोण, काठमाडौं: रत्न पुस्तक भण्डार, २०२४

६) पोखरेल, भानुभक्त, सिद्धान्त र साहित्य, विराटनगर: श्याम पुस्तक भण्डार, २०४०।

७) वर्मा, डा. धीरेन्द्र, हिन्दी साहित्य कोश, भाग-१, तृतीय संस्करण वाराणसी: ज्ञानमण्डल, १९८५

८) प्रो. विश्वनाथ प्रसाद, कला एवं साहित्य: प्रवृत्ति और परंपरा, पटना: विहार हिन्दी ग्रंथ अकादमि, १९७६

९) शर्मा, गोवर्धन, 'गजलया छगुतु' जः, दँ ३७, ल्याः १४ ने. सं. १११० ह्मपूजा

१०) सिंह, डा. शिवकरण, साहित्यरूप, इलाहाबाद, किताव महल, १९७३